

Balkán v 80. a 90. letech 19. století

Berlínský kongres

Pro pochopení dějů let 1900–1914 na Balkáně a potažmo i v evropské politice se musíme vrátit, k Berlínskému kongresu, základnímu politickému konceptu evropské rovnováhy mocností po rusko-turecké válce v letech 1877–1878, který výrazným způsobem zasáhl do poměrů na Balkáně. Kongres reagoval na mír, který podepsaly Rusko a Turecko v březnu 1878, v době, kdy ruská vojska stála před Cařihradem. Mír byl pro Turecko katastrofou, a mj. předpokládal vznik Bulharského knížectví zahrnujícího na západě horní Pomoraví a celou Makedonii vyjma Soluně a zasahujícího dokonce až do albánských hor, na severu měl tvořit jeho hranicí Dunaj, na východě Černé moře až po Ahtopol a na jihu Egejské moře mezi ústím řek Mesta a Vardar, bez poloostrova Chalkidiki. Bulharsko sice mělo zůstat formálně ve vazalském poměru k Portě, nicméně na jeho území nesměly být umístěny turecké vojenské jednotky a po dobu dvou let zde měla být ponechána ruská vojska. Bulharsko by svým rozsahem 160 až 170 tisíc km² předčilo i Rumunsko. O státním zřízení v novém bulharském státě se mělo rozhodnout do dvou let: do té doby by spravoval Bulharsko ruský komisař.

Turecko se dále zavazovalo k uznání a rozšíření Srbska a Černé Hory, přičemž ale Srbsko smělo rozšířit své území ani ne na všechny oblasti, které srbská armáda dobyla (s městy Pirot a Vranje a jejich okolím se počítalo pro projekt bulharský), Černá Hora pak měla získat válkou dobytý hercegovský Nikšič a Gacko, dále přístup k moři u Baru a Podgorici, v podstatě oblasti, které válkou dobyla.

Bosna i Hercegovina měly zůstat nadále tureckými provinciemi, ovšem se značnou samosprávou (ve skrytu se ale počítalo i s tím, že by nakonec stejně připadly Rakousko-Uhersku) a také Albánii, Epiru a Thesálii se mělo dostat záruk (pod ruským dozorem) na zlepšení správy pro tamní křesťanské obyvatelstvo.

Se zněním sanstefanského míru nesouhlasily jak Srbsko, tak Řecko a venkonce ani Rumunsko, jehož špičkám se zdála výměna Besarábie za multietnickou Dobrudžu s velkou tureckou a tatarskou muslimskou populací nepřilíš výhodná. Velká nespokojenost panovala také v albánském ústředním výboru, a vyústila nakonec v červnu 1878 ve vytvoření tzv. Prizrenské ligy, zvláštní albánské politické organizace, již založili předáci z velkých albánských měst. Měla zajistit vytvoření zmíněného již jednotného albánského vilájetu. Nespokojenost balkánských států a národů by ovšem sama o sobě na znění sanstefanského míru nic nezměnila, kdyby tento mír nezasahoval také do zájmů velmocí. Vytvořením velkého slovanského státu byly porušeny i dohody ze Zákup a Budapešti s Rakousko-Uherskem. Velké Bulharsko, přes nějž by Rusko mohlo šikovně obejít Úžiny, viděla Velká Británie jako ohrožení svých zájmů ve Středomoří a celá mírová smlouva se jí jevila jako nepřijatelná. Z tohoto rozporu se v průběhu března vytvářelo válečné napětí. Ruské vojsko a anglické loďstvo stály proti sobě u Konstantinopole ve stavu, který byl označován za zatím jen „platonicky válečný“.¹ Nakonec proto ruská vláda celkem ochotně přijala návrh velmocenského kongresu, jehož uspořádání nabídl německý kancléř Otto von Bismarck, s tím, že Německo nemá v celé záležitosti žádné zájmy a on že bude vystupovat na konferenci jen jako „čestný makléř“ (byť od něj původně čekala ruská vláda podporu). Cesta ke kongresu však byla poměrně dlouhá a vedla k ní složitá vyjednávání. Hraběti Šuvalovovi se nakonec podařilo v Londýně sjednat s novým ministrem zahraničí Robertem Cecilem, markýzom ze Salisbury úmluvu, na základě níž Rusko slíbilo zmenšení navrhovaného Bulharska s tím, že jeho hranice vytyčí daleko od Cařihradu a Turecku zůstane v Evropě souvislé území (sanstefanské Velké Bulharsko by vlastně znemožnilo pozemní spojení Konstantinopole se

---

¹ Šusta J.: *Světová politika I*, s. 230

západními tureckými državami), a také na Kavkaze, resp. již v Anatolii, pak Rusko netrvalo na všech svých ziscích. Lord Beaconsfield si však dal za svoji ochranu Turecka dobře zaplatit – Británie uzavřela s Portou 4. června úmluvu, podle níž mohla vojensky obsadit Kypr. Tím získala ve východním Středomoří oporu, z níž mohla dobře kontrolovat Suezský průplav. Bez války tak vlastně získala více než Rusko celou svou válečnou mašinerii a za velkých lidských obětí. Při předběžných tajných jednáních došlo také k dohodě o vzájemné podpoře Anglie a Rakouska-Uherska, podle níž měl Londýn podpořit právo habsburské monarchie na Bosnu a Hercegovinu.

Konference se sešla v Berlíně 13. června a jednala do 13. července 1878. Sjel se na ní výkvět tehdejší evropské velmocenské politiky. Doyenem celého jednání byl osmdesátiletý kníže Gorčakov, který ovšem již nebyl pevného zdraví ani myslí, a ruské věci zde příliš nepomohl, jakkoli mu sekundovali další diplomaté v čele s velmi schopným vyslancem v Londýně hrabětem Šuvalovem. Británii zastupoval přímo předseda vlády Disraeli, v té době 74letý a také již zdraví nikoli nejpevnějšího, spolu s novým ministrem zahraničí markýzem ze Salisbury. Salisbury nepatřil k britským „jestřábům“ a byl víceméně příznivcem dohody s Ruskem. Podunajskou monarchii zastupoval pochopitelně ministr zahraničí hrabě Gyula Andrassy spolu s Heinrichem von Heymerlem, který Andassyho již za rok vystřídal na ministerském postu. Za Francii se kongresu zúčastnil tehdejší ministr zahraničí William Henry Waddington, známější spíše jako archeolog a numismatik, za Itálii ministr zahraničí hrabě Luigi Córti. Kromě toho každou z velmocí zastupoval i jejich berlínský vyslanec. Pouze Turecko nevyslalo do Berlína delegáty nejvyššího diplomatického ranku. Na kongres, na němž bylo dopředu jasné, že ať již by jednání pro Turecko dopadly sebelépe, vždy bude výsledek znamenat odevzdání podstatné části jeho evropského území do cizích rukou, o válečných reparacích a ztrátě vazalských zemí nemluvě, se nikdo z nejvýznamnějších osobností říše zrovna nehrnul. Proto byl jako zplnomocněný vyjednávač pověřen vzdělaný, taktní a v diplomacii zběhlý fanariota (fanarioté byli příslušníci bohatých řeckých rodin, které měly vliv na sultánově dvoře a žili v konstantinopolské čtvrti Fanar) Alexandros Karatheodoris (turecky Aleksandros Karatodori paša), který se nedlouho po kongresu stal prvním křesťanským osmanským ministrem zahraničních věcí. Ostatně, na všech mírových jednáních, počínaje Karlovickým mírem, sultána vždy zastupoval minimálně jeden fanariota. Paradoxně ani druhý vyjednávač neměl osmanský původ, ale byl alespoň muslim: turecký maršál Mehmed Ali paša, vrchní velitel osmanské armády v Bulharsku v době ruského útoku (do října 1877), se totiž narodil v Prusku jako Ludwig Karl Friedrich Detroit!² Jednání Berlínského kongresu byli přítomni také zástupci balkánských států – za Rumunsko předseda vlády Ion C. Brătianu a ministr zahraničí Mihail Kogălniceanu, za Srbsko ministerský předseda Jovan Ristić, za Černou Horu vojvoda Božo Petrović Njegoš, bratranec knížete Nikoly, a za Řecko vládní zmocněnec Theodoros Deligiannis – a několik dalších lobbistů z každého balkánského státu. Nikdo z nich ale nebyl připuštěn k jednacímu stolu, ten byl s typickou velmocenskou arogancí určen pouze zástupcům velmocí, a za své národní zájmy tak museli balkánští diplomaté lobovat po diplomatických kabinetech a kancelářích či během různých soukromých schůzek.

Jakkoli se Otto von Bismarck domníval, že kongres skončí nejpozději do týdne, již v prvních dnech jednání se ukázalo, že mnohé velmocenské spory jsou natolik zásadní, že se je nakonec nepodařilo dokonale vyřešit ani za měsíc. Několikrát během kongresu dokonce hrozilo, že bude přerušeno bez jakýchkoli výsledků, což by nejspíš znamenalo novou, v tomto případě již velmocenskou válku.

---

² Byl potomkem francouzských hugenotů, kteří přišli do Pruska. Jako mladý sloužil na obchodní lodi, z níž v Konstantinopoli uprchl. Ve městě konvertoval k islámu a vychovával jej reformní vezír Mehmed Emin Ali paša. Získal dobré vojenské vzdělání, účastnil se již Krymské války a postupoval v hodnostech až byl 18. června 1877 jmenován maršálem Turecka.

Výsledky jednání

Nejdůležitějším bodem jednání byla pochopitelně bulharská otázka. Existovala sice preliminární rusko-britská dohoda o tom, že sanstefanské Bulharsko bude rozděleno na tři části – Makedonii, která zůstane v tureckém držení, Knížectví bulharské, jenž se stane tributárním státem osmanské říše a autonomní Východní Rumélii – zůstávala však otázka jejich hranic, vnitřního politického zřízení a právech sultána, o něž se vedla žlučovitá jednání. Po Disraeliho minimalistických návrzích již chtěli ruští delegáti kongres opustit, dohodu nakonec zprostředkoval francouzský ministr Waddington za pomoci Bismarcka. Bulharské knížectví tak dostalo i celý sofijský sandžak a přístav Varnu, proti čemuž před tím Disraeli bojovně vystupoval, zatímco ruští delegáti nakonec souhlasili s tím, že se na úkor Východní Rumélie rozšíří pás území kolem Egejského moře, jenž zůstane pod přímou kontrolou Porty. Hranic této autonomní oblasti tak byla posunuta až na rodopské hřebeny. Berlínský kongres tedy nakonec ustanovení Sanstefanského míru o Bulharsku zcela zrušil. Bulharsko vzniklo jen jako severobulharský autonomní státek závislý na sultánovi, a to v rozloze 63 700 km² s 1,5 milionem obyvatel, kdežto jižní Bulharsko, úředně „Východní Rumélie“, s centrem v Plovdivu a o rozloze 32 000 km² mělo být novou autonomní tureckou provincií s křesťanským guvernérem. Makedonie tedy zůstala nadále turecká. Porta sice měla uloženo, aby tu zrovnoprávnila křesťanské obyvatelstvo, ustavila samosprávné orgány apod. Jak se později ukázalo, zadělal Berlínský kongres svým ustanovením o Makedonii na problémy, které vlastně nejsou vyřešeny dodnes a které se v následujících třiceti letech stanou hlavním hybatelem Východní otázky.

Osud Bosny a Hercegoviny byl víceméně jasný. Během jednání šlo pouze o to, jestli plánovaná rakousko-uherská okupace má být „dočasná“, nebo „časově neomezená“. Nakonec kongres 28. června jednohlasně svěřil Rakousko-Uhersku „evropský mandát“ k dočasné okupaci, což byl jediný ústupek tureckým vyjednavcům.

Malým balkánským státům Rumunsku, Srbsku a Černé Hoře kongres přiznal plnou nezávislost bez jakýchkoli dalších poplatků sultánovi (turečtí vyjednavci původně navrhovali, aby od nich říše za uznání jejich samostatnosti dostala několik ročních tributů, jinými slovy, aby se balkánské státy z vasalství vlastně vykoupily). U Černé Hory se ostatně jednalo jen o čistě formální akt, protože její nezávislost byla již dávno před tím uznávaná jako *fait accompli* a Rusko a Francie ji jako nezávislý stát považovaly již dávno.

Pokud jde o územní zisky, nejjednodušší jednání se vedla v rumunském případě. Otázka Besarábie byla pro kongres zcela jasná, o tom se vůbec nevedly diskuse a tato poměrně úrodná, ale také strategická oblast tak po 25 letech opět připadla Rusku. Rumunsko získalo již v San Stefanu kompenzaci v podobě Dobrudži, přičemž Francie se na kongresu ještě zasadila, aby byl tento zisk rozšířen ještě o město Silistru a území, ležící nad čarou spojující toto přístavní dunajské město s Magnalií na břehu Černého moře. Rumunsko tak s těmito novými územími nově měřilo 130 000 km².

Mnohem komplikovanější bylo doslova kupecké dohadování o stanovení nových srbských hranic, které nepostrádalo vzrušených a napjatých chvil. Rakousko-Uhersko odmítalo jakékoli šíření Srbska na západ a jihozápad (do Bosny, Novopazarského sandžaku, a dokonce i do Kosova a Metochie). Turecká strana, podporována Velkou Británií, se snažila zamezit průniku Srbska na jih, směrem na Makedonii, Rusko, které nemohlo zapomenout knížeti Milanovi jeho váhání s vyhlášením války během neúspěšného obléhání Plevna, se zase snažilo co nejvíce srbských zisků na východě území přičlenit k Bulharsku. Nakonec se jen díky diplomatickému úsilí Jovana Ristiće podařilo Srbsku udržet alespoň ta území, která obsadilo během své válečné kampaně. Samozřejmě, zadarmo to nebylo. Ristićovi se i na radu Henryho Waddingtona podařilo pro podporu srbských zisků naklonit Gyulu Andrásyho. Za to ovšem musela tato malá balkánská země tvrdě „zaplatit“. V průběhu jednání proto došlo

k uzavření srbsko-rakousko-uherské obchodní dohody, která zahrnovala také povinnost výstavby železnice do Niše a dále jednak směrem na Sofii, jednak na Kosovskou Mitrovici (odkud se předpokládalo spojení do Soluně). Nová železnice měla být pochopitelně napojena na rakousko-uherské dráhy přes most na Sávě a Zemun. O té chvíli se srbská politika prakticky až do převratu v roce 1903, který znamenal pád a zánik Obrenovičovské dynastie, orientovala na Rakousko-Uhersko, což bylo později stvrzeno i obchodní dohodou z roku 1881, jíž se Srbsko připojilo k rakousko-uherskému celnímu prostoru a tajnou konvencí ze stejného roku, jíž se Srbsko zavazovalo ke koordinaci své zahraniční politiky s monarchií (viz níže). S myšlenkami na šíření vlivu do Bosny a Hercegoviny a jižních Uher, kde v oblasti tzv. Vojvodiny žila početná srbská menšina, se ale muselo Srbsko na dlouho rozloučit. Orientace na monarchii sice měla své nesporné ekonomické výhody a zajišťovala snadný odbyt srbské zemědělské produkce, rezignace zejména na Bosnu však v národoveckých kruzích srbského knížectví vyvolalo velké zklamání a bylo i příčinou malé popularity knížete Milana a venkonce i Jovana Ristiće. Na doporučení Rakousko-Uherska tedy byly hranice srbského knížectví byly posunuty na východ a na jih: k Srbsku bylo připojeno Pirotsko, Nišsko, Vranjsko a Topličsko. Územní zisk činil 11 097 km², Srbsko se tak zvětšilo na 48 300 km² a přibýlo k němu 367 000 obyvatel (podle sčítání z roku 1884 žilo v takto rozšířeném Srbsku 1 901 736 obyvatel).

Pokud jde o Černou Horu, spory vyvolávalo hlavně rozšíření země k jaderskému pobřeží, čemuž se opírala zejména habsburská monarchie. Nakonec sice jednání kongresu zmenšilo černohorské zisky, potvrzené Sanstefanským mírem, ale na rozdíl od Srbska a Rumunska mohla být Černá Hora ještě víceméně spokojena. Dosáhla nakonec přístupu k moři u města Bar, byť bez práva držet válečné loďstvo (na nějž by ale knížectví stejně nemělo, spíše byla tato klauzule zaměřena proti tomu, aby mohlo barský přístav využívat ruské loďstvo) získala na její poměry rozsáhlá území s městy Nikšić (další dobytá hercegovská území ovšem musela vrátit, stejně jako přístav Ulcinj), Podgorica, Spuž, Žabljak, Kolašani, Plav a Gusinje. Černá Hora měřila nyní 8 600 km². Srbsko a Černá Hora zůstaly nadále odděleny bosenským sandžakem se sídlem v městě Novi Pazar, v němž mohla habsburská monarchie umístit několik vojenských posádek, aniž by však dostala svolení k jeho okupaci.

Řecko předstoupilo před kongres s požadavkem na připojení Kréty, Epiru a Thesálie, o což se řecká armáda pokusila svým krátkým a neslavným bojovým vystoupením na konci rusko-tureckého knoflíku. Velmoci, včetně tradičního řeckého protektora Velké Británie, který vzhledem ke smlouvě o Kypru nemohl podporovat řecké požadavky, ani kdyby chtěl, zde byly kupodivu jednotné v tom, že tyto ústupky není možno po osmanské říši požadovat. Jediný, kdo se snažil pro řeckou věc plédovat, byl archeolog a milovník antiky Waddington, ale jeho hlas byl příliš slabý. Nakonec přijal kongres jakési „doporučení“, aby se Porta s Řeckem domluvila na úpravě hranice v Thesálii a Epiru. Účastníci kongresu si přitom museli být alespoň ve své většině vědomi toho, že takovýmto „doporučením“ zadělávají na nové problémy.

Albánská otázka zůstala kongresem nedotčena. Nicméně tři dny před zahájením jednání, 10. června se v metochijském Prizrenu sešla více než stovka představitelů především muslimských severoalbánských gegských oblastí (přítomni ovšem byli i albánští představitelé odjinud a menšinově i křesťané), neboť celková situace rozhodně nehrála do albánských karet a nebezpečí dělby území s převažujícím albánským etnikem se po uzavření sanstefanského míru stalo více než aktuální. Vznikla tak tzv. albánská, známější však spíše jako Prizrenská liga, která během svého jednání přijala dokument (18. června), jenž určil základní postuláty fungování společné albánské politiky, směřující především k odmítnutí předávat území osídlené albánským etnikem postosmanskými státy, vytvoření autonomie albánských území v rámci Osmanské říše odmítání zvyšování daní apod. Později k těmto postulátům přibýly i další, které již přímo deklarovaly nutnost ozbrojené obrany práv a území Albánců. Komise

ligy pro zahraniční záležitosti, v níž měl hlavní slovo zkušený diplomat Abdyl beg Frashëri poslala do Berlína své zástupce, které však Otto von Bismarck nepřijal a ani memorandum Disraelimu nemělo žádný efekt.³ Na albánské záležitosti zatím nebral ohled vůbec nikdo (to se ovšem mělo brzy změnit a albánská karta se zanedlouho stala žolíkem velmocenských her), jediné, o čem v Berlíně jednali, byla situace v severní Albánii mezi Mirdity, přičemž závěry jednání se ukázaly jako naprosto nicneřikající: Mirditské obyvatelstvo mělo i nadále využívat privilegia a imunity, jakou mělo „*ab abtiquo*“!

Pokud jde o Bospor a Dardanely, potvrdil kongres po bouřlivých jednáních jejich status z předcházejících konferencí, ústí Dunaje pak bylo k ruské nelibosti staveno pod správu mezinárodní komise, ustavené pro kontrolu svobodné plavby Dunajem již během pařížské mírové smlouvy z roku 1856. Nezměněno ze San Stefana zůstalo i právo Ruska na válečné reparace, nicméně vzhledem k tureckému státnímu bankrotu byla zároveň ustavena expertní komise, která měla dohlížet na splácení osmanského dluhu.

Nedlouho před zakončením kongresu také vyšla najevo britsko-turecká smlouva o okupaci Kypru, což byl šok zejména pro britské konkurenty ve středomoří, Francii a Itálii. Neoficiální východisko z této situace poskytl francouzskému ministru zahraničí sám Disraeli, podporován Bismarckem, když jako výměnu za Kypr nabídl Francii okupaci Tunisu, požívající v té době v rámci osmanské říše výraznou autonomii! V dubnu 1881 pak také francouzská vojska Tunis obsadila a zaokrouhlila tak francouzské koloniální panství v západní Africe.

Bezprostřední důsledky Berlínského kongresu

Okupace Bosny a Hercegoviny

Berlínský kongres každopádně nebyl na Balkáně tečkou za krveprolitím. Okupace Bosny a Hercegoviny totiž narazila na odpor velké části muslimského obyvatelstva a malé části pravoslavných Srbů. Jakkoli Gyula Andrassy hovořil o tom, že vojenská okupace Bosny a Hercegoviny bude jen slavnostním „defilé s dechovkou“, ukázalo se, že o defilé rozhodně nepůjde. Dne 27. července vyvolal imám Hadži Loja (jenž byl před tím také odpůrce osmanské vlády a provázela ho pověst „hajduka“) s několika dalšími muslimskými bosenskými osobnostmi proti záměru okupace velké povstání. Habsburská vojska překročila řeku Sávu do Bosny 29. července 1878. Provolání vrchního velitele expedičních sborů, polního zbrojmistra Josipa Filipoviće (původem Charváta, v rakouské armádě však výhradně Josefa Philippoviče von Philippsberg) přitom zdůrazňovalo, že intervence je vedena ve jménu civilizace a humanity: „*Vojáci! Občanská válka v nejhroznější formě, boj národnostní a kastovní, nejlitějším fanatismem živěný, zuří na hranicích naší monarchie. A vyhání statisíce občanů na půdu rakouskou. J. V. císař, náš nejvyšší vojenský vůdce, nechce, aby země naše se staly dějištěm anarchie. Vojáci! Vaší úlohou jest, se zbraní v ruce, věrni tradicím starého Rakouska, pořádek zavést v zubožené zemi a vaše obětovná, vojenská poslušnost pro rozkazy našeho nejvyššího vojenského velitele, vaše vzorná kázeň jsou mi dostatečnou zárukou ku provedení díla tak vznešeného. Vojáci! Těžký úkol máte, ale vésti vás musí myšlenka, že krev i životy svoje kladete na oltář vlasti, že obětujete rodinné své blaho v zájmu humanity a civilizace, že opouštíte svůj domov, rodinu, své nejdražší, abyste se zbraní v ruce zjednali platnosti zákonům lidským. Nelekejte se obětí, vždyť kyne vám ta jediná myšlenka, že krev, život i statky nepatří vám, ale že patří celku a že krev vaší šlechtnou vykoupeno bude tisíce lidí z jařma, kteréž po tolik staletí dusí Vaše soukmenovce. Vojáci! Ve vás důvěřuji, že vám nižádná překážka nebude nemožnou. Vojáci! Nevedu vás k vítěznému tažení, ale vedu vás se*

³ Melichárek, Maroš: *Národy juhovýchodnej Európy v siločiarach medzinárodnej politiky 1856–1913*. Košice 2020, s. 99–102.

*smrtící zbraní v ruce k drsné práci krvavé v zájmu humanity. Vojáci! Necht' provází nás všechny Bůh a požehnání Rakouska.*⁴

Po tuhých bojích okupační armáda, která nakonec musela být posílena až na 153 000 mužů, dobyla 19. srpna 1878 Sarajevo. Jak psal ve svých vzpomínkách Edmund Chaura, pozdější známý architekt, který jako poručík velel četě 27. pěšího pluku, pokrývalo sarajevské bojiště „přes 450 povstalců mrtvých a 600 zajatých tureckých d'áblů tábořilo obklopeno našim vojskem v ulicích“.⁵ Dobytí Sarajevo ovšem neznamenalo konec povstání, to skončilo po krvavých bojích až v zimě roku 1878.⁶ Za okupaci Bosny a Hercegoviny zaplatila monarchie více než 4 000 zraněnými a 1 000 padlých vojáků.

Vzhledem k předchozímu protitureckému povstání slovanského obyvatelstva a vzhledem k postavení rolnictva za turecké nadvlády se dalo očekávat, že slovanské obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny může uvítat změnu státoprávních poměrů své země. V Bosně se však cítila vazba na Srbsko (v Hercegovině zase na Černou Horu) a protože rakousko-uherské okupační vojsko a úřady se podle příkazu z Vídně opíraly především o muslimské velkostatkáře, o „aristokracii“ země, zůstalo postavení „kmetů“, tedy poddaných rolníků, v Bosně a Hercegovině nedále ubohé jako před rokem 1878.

Bulharská otázka

Vytvoření Bulharského knížectví v hranicích mezi Dunajem a pohořím Balkánem (Starou planinou) a zvláštní provincie Východní Rumélie jižně od Balkánu rozhořčovalo veřejné mínění v Bulharsku. Zejména rozezleni byli ti, co pro bulharskou věc bojovali a přinesli četné oběti. Přestože se turecká vláda pokusila utvořit z Východní Rumélie jednu ze svých provincií a starala se mimo jiné i o to, aby tu usídlila turecké obyvatelstvo, které v letech 1877–1878 utíkalo ze severních bulharských oblastí, nabyt bulharský živel v autonomních orgánech Východní Rumélie rozhodující převahy. Ostatně, sultánovým guvernérem celé oblasti, jmenovaným se souhlasem velmocí, byl pravoslavný křesťan, helenizovaný Bulhar Aleksandar Bogoridi (turecky Aleko paša), bývalý turecký velvyslanec ve Vídni.⁷

Pro samotné Bulharské knížectví předpokládala berlínská smlouva formu konstituční monarchie. Jeho ústavodárné shromáždění bylo svoláno v roce 1879 do středověkého hlavního města Tärnova (dnes Veliko Tärново) a zde přijalo velice pokrokovou ústavu, jejímž vzorem byla ústava belgická. Ústava mj. zaručovala volební právo mužů od 21 let, obecní samosprávu, svobodu slova, tisku, vyznání, povinnou bezplatnou školskou docházku apod. Uvědomíme-li si, že v Rusku, pod jehož patronátem Bulharsko vzniklo a jehož komisař také předsedal shromáždění, panovalo samoděržaví a žádná konstituce nebyla ani v dohledu, je to přinejmenším pozoruhodné a bylo jasné, že s ústavou a jejím dodržováním budou problémy. Panovník měl totiž být odpovědný národnímu shromáždění. Velké národní shromáždění, zvláštní rozšířený parlamentní orgán, které mělo podle ústavy být svoláváno právě jen k volbě panovníka a změně ústavy, pak zvolilo jako bulharského knížete německého prince Alexandra Josefa z Battenbergu (1857–1893), jenž byl synovcem carevny Marie Alexandrovny (hessensko-darmstadtské) a během rusko-turecké války působil ve štábu velkoknížete

⁴ Chaura, Edmund: *Obrázky z okupace bosenské*. Praha 1893, s. 6–8.

⁵ Tamtéž, s. 53.

⁶ Nálady bojů popsal Chaura velmi barvitě: „Noc na 7. září kryla bojištěm (boj o pevnost Ključ – pozn. V. Š.), na němž kupy mrtvol císařských i povstalců dosvědčovaly urputný boj. Ve směru Turbaliči viděli jsme po celou dobu hořeti nesčetné strážné ohně, a chladný větřík zanášel jako vlna mořská divoký řev z několika tisíců chřtánů tureckých v tábor a stáze naše a v tisícerych slujích odráželo se ozvěnou v tichu nočním „allah i allah“ (jednalo se nejspíš o část šahády – vyznání víry, které zní lá iláha illalláh, což znamená v českém významu Není boha kromě Boha [Alláha] – pozn. V. Š.). Tamtéž, s. 67.

⁷ Na místo guvernéra byl prosazen na návrh knížete Gorčakova, s podporou rakousko-uherské diplomacie. Po demisi bulharského knížete Alexandra Battenberského Bogoridi neúspěšně usiloval i o bulharský knížecí stolec.

Mikuláše (Nikolaje Nikolajeviče), který se také v červnu 1879 jako dvaceti dvouletý ujal vlády. I ve Východní Rumélii fungoval podobný ústavní řád, jímž byly zaručeny demokratické svobody. Poté, co kníže Alexandr v roce 1881 provedl protiústavní převrat a zrušil ústavu, celá řada osobností bulharského veřejného života, mj. mnozí revolucionáři z let 1875–1876, emigrovali právě do Východní Rumélie, která se jim, ač vlastně tureckou provincií, zdála oázou svobody. Kníže ovšem byl po celé řadě vnitropolitických sporů nakonec nucen platnost trnovské ústavy obnovit. Ochlazení rusko-bulharských vztahů ale nezabránilo vzniku nové politické krize na Balkáně, která znovu přivedla Východní otázku na pořad dne evropských velmocí.

Ve Východní Rumélii totiž skupina starých revolucionářů z roku 1876 v čele se Zachari Stojanovem, jenž byl praporečnickem Georgi Benkovského, vůdce bulharského dubnového povstání v roce 1876, které vlastně spustilo události vedoucí k rusko-turecké válce, založila na počátku roku 1885 Bulharský revoluční výbor, který začal v zemi organizovat revoluční buňky a připravovat převrat, s cílem připojit Východní Rumélii k Bulharskému knížectví (výbor ale cílil i výše – myslil totiž i na obsazení Makedonie a tedy vytvoření „sanstefanského“ Bulharska, na to však byly jeho síly i síly bulharského knížectví slabé). Tento převrat, jako jeden z mála v dějinách Balkánu nekrvavý, se také 6. září 1885 skutečně podařil, když vzbouřenci sesadili guvernéra a vyhlásili sjednocení Rumélie s Bulharskem. Kníže Alexandr byl o celé záležitosti dopředu poměrně podrobně informován. Nebyl si ovšem jist, zda si něco takového může dovolit, nicméně vzbouřenci jej postavili před hotovou věc a panovník tak, aby neztratil tvář, a vyhlásil již o den později sjednocení v Tárnovu. O celé akci následně informoval velmoci a žádal je o podporu. Za dva dny, 9. září, pak vpochozoval v čele bulharských vojenských oddílů do Plovdivu, bouřlivě vítán davy místních obyvatel.

Převrat ve Východní Rumélii a rozhodnutí o sjednocení vyvolalo všenárodního nadšení a zvýšilo popularitu knížete. Čekalo se však pochopitelně, jak bude reagovat Osmanská říše. Velký vezír Said paša vyhlásil mobilizaci a k rumélijským hranicím se začaly stahovat osmanské oddíly. Rozkaz k útoku ale nepřišel, protože stále nebylo jasné, jestli za sjednocením nestojí přece jenom Rusko, sultán také dostal depeši od knížete Alexandra, že i nadále uznává jeho suverenitu a že ve Východní Rumélii zajistí rovnoprávnost muslimů a křesťanů. Přesto válečná nálada na hranici přetrvávala.

Rusko však za převratem v žádném případě nestálo. Ba co více, jako jediné z velmocí jej výslovně odmítlo, ačkoli právě ruská vláda si vymohla již v roce 1879 na sultánovi, že Turecko do Východní Rumélie nevyšle své vojenské oddíly (berlínská smlouva přitom ve svém § 15 umožňovala sultánovi udržovat na hranicích Východní Rumélie pohraniční vojenské kontingenty), a ačkoli toto sjednocování zabezpečovala ruská diplomacie v červnu 1881 v obnovené dohodě tří císařů s Německem a Rakouskem (viz výše). Jenže právě v roce 1881 došlo mezi bulharskou vládou a Ruskem k nedorozumění v tzv. „železniční otázce“. Rusko mělo zájem, aby Bulharsko postavilo železniční trať od Dunaje k Sofii, aby tedy bylo Rusko přes Rumunsko přímo spojeno s Bulharskem a otevřela se mu tak případná cesta ke Středozemnímu moři mimo úžiny (tato trať byla nakonec vystavena až na konci 19. století a železniční most přes Dunaj dokonce až v roce 1954), ale bulharská vláda dala přednost projektu stavby železnice Pirot – Sofie – Belovo (Z Belova do Cařihradu již byla trať hotova od roku 1873), což byl vlastně plán rakousko-uherský (viděli jsme již výše, že se Srbsko ústy svého zmocněnce Jovana Ristiće v průběhu Berlínského kongresu zavázalo k výstavbě železnice k bulharské hranici při jednání s Gyulou Andrássem, a železnici na ni také dovedlo v roce 1887). A rozepře se nadále prohlubovaly. Bulharský kníže se stále více sblížoval s liberálním křídlem bulharské politické scény, již začala být ruská kuratela nad Bulharskem trnem v oku. Dokonce na jeho popud odvolal z vlády dva ruské ministry. Kníže se tak dostal do velké nepřízně cara Alexandra III. Ten se ujal vlády v roce 1881 po „úspěšném“

anarchistickém atentátu na svého otce a žádné liberální tendence rozhodně neschvaloval. Byl ostatně zastáncem názoru, že jeho otec dal Rusku až „příliš mnoho svobody“, za což pak zaplatil životem. Car i jinak podezíral bulharského knížete z prorakouské (částečně oprávněně) nebo z proanglické politiky (také částečně oprávněně, byť Anglie bulharské sjednocení víceméně podpořila nikoli z lásky ke knížeti Alexandrovi, nýbrž proto, že markýz Salisbury v tomto kroku viděl možnost definitivně Bulharsko odříznout od Ruska). Vzápětí po prohlášení sjednocení tak car odvolal z bulharského vojska všechny ruské instruktory a důstojníky. Nejvyšší hodností bulharského důstojnického sboru tak zůstali pouze kapitáni, což byl při hrozícím konfliktu s Osmanskou říší neobyčejný handicap. Vše ovšem nakonec dopadlo jinak.

Rakousko-Uhersko zaujalo ke sjednocení Bulharska víceméně zamítavé stanovisko, i z toho důvodu, že sjednocené Bulharsko by se na Balkáně stalo velkým státem, což by mohl být problém při případném šíření Srbska na jih, jež, jak jsme viděli výše, monarchie slíbila Srbsku v tajné konvenci z roku 1881. Vůči bulharskému knížeti ovšem monarchie nebyla nepřátelsky naladěná, takže její pozice zůstávala spíše vyčkávací. Anglie, která ještě v roce 1878 prosazovala rozdělení Bulharska, nyní, jak jsme viděli výše, využívajíc nepřízně ruského cara k bulharskému knížeti, se sjednocením sice neotevřeně souhlasila, ale ani proti němu neprotestovala a její diplomacie dokonce tajně v Konstantinopoli pracovala na tom, aby odvrátila nebezpečí, jež by z této strany mohlo Bulharsku hrozit. Otto von Bismarck, jakkoli „makléř Berlínského kongresu“, se balkánskými záležitostmi nerad zabýval (známá je ostatně jeho prorocká věta o tom, že velký světový konflikt nakonec vznikne kvůli „nějaké hlouposti na Balkánu“) a ke sjednocení se nevyjadřoval. Bylo tedy zřejmé, že za těchto okolností se Turecko k vojenskému konfliktu se svým vazalem nerozhodne, a že celou věc opět bude muset vyřešit nějaká velmocenská konference, jež by uznala celou věc jako *fait accompli*, byť by byla v příkrém rozporu se závěry berlínského kongresu. A zatímco se zástupci velmocí radili v Cařihradě v říjnu 1885 o tom, jaký postoj mají společně k událostem v Bulharsku ze 6.–7. září zaujmout, přišel útok ze strany, odkud jej nikdo nečekával. Když se za berlínský *status quo* rasantně nepostavila žádná z velmocí, rozhodl se tak učinit srbský král Milan Obrenović a dne 2. listopadu 1885 vyhlásil sjednocenému Bulharsku válku. Velmocím tak najednou vznikla nová „otázka“.

Situace v Srbsku po Berlínském kongresu

Nespokojen s postojem Ruska v Sanstefanském míru, v němž se podle mínění tehdy ještě pouze kníže Milana Obrenoviće nepřihlíželo k aspiracím Srbska, rozhodl se král Milan pokračovat ve starší orientaci svého strýce Michala na Rakousko-Uhersko. Vazby Srbska k habsburské monarchii se „zintimnily“ již během jednání Berlínského kongresu, nicméně zcela jednoznačně se staly až obchodní a celní dohodou z 6. května 1881 a zejména Tajnou konvencí, podepsanou ve Vídni za účasti knížete, ministra zahraničí Čedomira Mijatoviće a rakousko-uherského šéfa diplomacie von Haymerleho v červnu 1881. V ní se kníže zavázal, že Srbsko neuzavře žádnou mezinárodní smlouvu bez souhlasu vídeňské vlády a nebude na svém území trpět antirakouskou propagandu za což mu na oplátku monarchie slibovala ochranu před „vnějším i vnitřním nepřítelem“ a za příznivých okolností také diplomatickou podporu při eventuálním rozšíření Srbska na jih, na území Kosova a Makedonie (tento slib habsburskou monarchii nic nestál, její diplomacie ostatně po celou dobu vlády Obrenovićů přísně dbala na zachování turecké územní celistvosti a *statu quo*). Srbsko se tak stalo na monarchii hospodářsky i politicky závislé. Na druhé straně díky této smlouvě monarchie nic nenamítala proti Milanovu úmyslu prohlásit se za krále, což se nakonec také stalo. Dne 6. března 1882 byl kníže korunován v bělehradské katedrále na krále a Srbské knížectví se změnilo na království. Nelze však říci, že by se povýšení země na království setkal u většiny srbského národa s nějakým výrazným ohlasem.

V Srbsku se v té době také bouřlivě rozvíjel stranický život a mezi politickými stranami se začala výrazně profilovat Národní radikální strana, která byla, na rozdíl od panovníka a jeho souputníků, silně rusofilská. Svým programem – úsilím o zavedení všeobecného volebního práva a povinné bezplatné školní docházky, a také zahraniční politikou, zejména snahou o těsné sblížení s Bulharskem, jež by se mohlo stát předebranou k uskutečnění dávných snů o vytvoření balkánské federace (viz *Východní otázka I.*, s. 102–103) – si získávala velkou popularitu především ve venkovském prostředí. Srážka radikálů s režimem tak na sebe nedala dlouho čekat, zejména poté, co radikální strana zvítězila v roce 1883 ve volbách. Král ale vítěze voleb sestavením vlády nepověřil. Nová vláda v čele s konzervativním Nikolou Hristićem, v minulosti nepopulárním ministrem vnitra knížete Michala Obrenoviće, se poté z obavy před vzrůstající nespokojeností v srbském vnitrozemí rozhodla venkovské obyvatelstvo, z něhož se do té doby rekrutovalo tzv. lidové vojsko, tedy záložní pluky, tvořící v případě mobilizace značnou část srbské armády (šlo o muže ve věku od dvaceti do padesáti let, kteří měli k dispozici vlastní zbraně), odzbrojit. Nešlo ovšem o samoučelný akt, odzbrojení rolnických milic, které byly v té době již evropským anachronismem, mělo být také výrazným krokem k modernizaci armády s důrazem na stále vojsko. Rolníci, kteří považovali již od dob tureckých zbraň za součást své identity, ale k tomuto kroku přistupovali velmi neochotně, a naopak ochotně otevírali svůj sluch agitaci předáků Národní radikální strany. Na východě Srbska získalo toto rolnické hnutí rozměry povstání, které vešlo do historie jako Timocká vzpoura. Proti královské armádě tam na přelomu října a listopadu 1883 vystoupilo se zbraní v ruce kolem 18 000 mužů! Kromě ponechání zbraní žádali také snížení daní, více práv pro rolnickou samosprávu atd. Slabě ozbrojené rolnické milice však proti moderněji vyzbrojené a vycvičené stálé armádě neměly velkou šanci. Po několika počátečních vítězstvích následovala jedna porážka vzbouřenců za druhou. Nezdar povstání, provázený krutými represáliemi státní moci, pochopitelně zcela oslabil pozice radikální strany. Mnozí její představitelé byli odsouzeni k trestu smrti (je přitom signifikantní, že popraveni nakonec byli pouze místní předáci, většina vedení nakonec dostala od krále milost), iniciátoři vzpoury (Nikola Pašić, Aleksa-Aca Stanojević) se trestům vyhnuli jen díky tomu, že z východního Srbska stihli rychle emigrovat do Bulharska. Pobývat nějaký čas v Bulharsku nebylo pro Pašiče ničím ani složitým, ani novým, neboť v té zemi měl již dlouhou dobu dobré vazby (na srbské politické scéně byl dokonce znám jako největší bulharofil). Později, v roce 1889, na sklonku Milošovy vlády, dostali oni od krále milost a opět se mohli zapojit do politického života země, v roce 1891 byl Pašić dokonce (poprvé, ale ani zdaleka ne naposledy) zvolen předsedou vlády (v té době ovšem již nebyl u moci král Milan, ale regentská rada, jež zastupovala jeho syna Aleksandra).

Po porážce povstání měl sice král Milan výrazně silnější pozici, ale represálie vůči povstalcům nijak nepřispěly k jeho popularitě. Tu si hodlal zvýšit právě na úkor Bulharska. Domníváje se, že sjednocením Bulharska z roku 1885 byly „poškozeny srbské zájmy“⁸ a že došlo „k porušení mocenské rovnováhy na Balkáně“ (což byla částečně pravda, neboť Bulharsko se po sjednocení stalo největším a nejlidnatějším z nástupnických států osmanské říše, nepočítáme-li zadunajské Rumunsko), žádal král Milan nejprve územní kompenzace, a když byly odmítnuty, zahájil proti Bulharsku válku.

Srbsko-bulharská válka

---

⁸ Skutečně poškozeny byly také zájmy samotného krále, neboť po povodni na řece Timok, která na severu tvořila hranici mezi Bulharským knížectvím a Srbským královstvím, se část velkostatku statku Obrenovićů ocitla na bulharské straně. Samozřejmě, nelibost krále vyvolávala i neochota bulharské strany vydat emigranty Nikolu Pašiče a Aleksu Stanojeviće a zakročit proti dalším emigrantům z dob Timocké vzpoury, kteří údajně na hranicích vyvolávali incidenty se státní mocí.

Bylo to krajně neprozřetelné rozhodnutí. Válka byla v Srbsku nepopulární a zejména radikální strana, která měla nadále na venkově dost stoupenců, se stavěla rozhodně proti válce. Srbská vláda se navíc nemohla opřít ani o žádné spojence. Rumunského království se věc netýkala, rumunský vyslanec v Konstantinopoli dokonce prohlásil, že jeho vláda nemá v bulharské otázce žádné zájmy, Rumunsko ostatně ne tak dávno poskytovalo útočiště bulharským emigrantům (to ovšem činilo i Srbsko), celkově pak sjednocení Bulharska mnozí v Rumunsku přirovnávali k sjednocení Valašska a Moldávie v roce 1859 a s bulharským aktem sympatizovali. Podobně se sjednocením Bulharska necítila nijak dotčena Černá Hora. Na černohorském knížecím dvoře se navíc dva roky před tím, 1. srpna roku 1883, konala svatba nejstarší dcery knížete Nikoly Zorky s Petrem Karađorđevićem, korunním srbským princem z konkurenční srbské panovnické dynastie. Vztahy mezi knížetem Nikolou a srbským králem Milanem tak byly od té doby na bodu mrazu. Jedině Řecko se cítilo sjednocením Bulharska podobně ohroženo, jako Srbsko, řecký ministr zahraničí se dokonce obrátil na velmoci s protestní nótou, v níž mj. uváděl, že ve Východní Rumélii žije velká řecká menšina, jejíž osud nemůže být Řecku lhostejný. Osud řecké menšiny ale sjednocením nebyl nijak ohrožen (k jejímu nejistému postavení v Bulharsku došlo až během druhé balkánské války v roce 1913, osud řecké menšiny pak byl zpečetěn výměnou obyvatelstva mezi Řeckem a Bulharskem po první světové válce). Řecká vláda byla na válku ale ještě méně připravena než Srbsko, takže zmíněná petice bylo to jediné, co mohla učinit. Jak se později ukázalo, vojensky vystoupit by Řecko hodlalo spíše proti Turecku, než Bulharsku.

A tak na jedné straně nechť k nespravedlivé, a jak se říkalo, bratrovražedné válce (část srbských vojáků ani nevěděla, že jde bojovat proti Bulharsku, ale domnívala se, že je vyslána proti Turecku!), na druhé straně všelidová podpora obranné válce, předurčila její výsledek, jakkoli byly bulharské jednotky nezkušené (nicméně dobře v předcházejících letech vyzbrojené Ruskem) a bez vyšších důstojníků. Na počátku války stály bulharské oddíly navíc z větší části na hranicích proti Turecku, neboť právě odtud se očekávaly nepříjemnosti, nicméně díky existenci železniční trati se z východních hranic většina bulharské armády dokázala rychle přesunout na západ a zastavit srbské vojsko pronikající na bulharské území, v bitvě u obce Slivnice nedaleko od Sofie 21. listopadu 1885. Demoralizovaná srbská armáda v panice ustupovala a nakonec ztratila i důležité jihosrbské město Pirot (na druhé straně ale srbská armáda oblehla severobulharský Vidin).

Otázka podpory Rakousko-Uherska srbskému vojenskému úsilí není zcela zřejmá. V době zahájení války Srbska proti Bulharsku se ve Vídni nicméně očekávala porážka Bulharska. Vzhledem k tomu, že se situace vyvíjela zcela opačně, vystoupila nakonec rakousko-uherská diplomacie důrazně ve prospěch Srbska. Rakouský vyslanec v Bělehradě vymohl na knížeti Alexandrovi, jehož navštívil doslova přímo na bitevním poli, souhlas s přerušением bojů a garantoval přitom, že válečné zátiší nebude srbskou stranou využito k posílení a přeskupení armády. Oficiální příměří bylo podepsáno 22. prosince a 3. února 1886 byl mírovou smlouvou v Bukurešti obnoven mezi oběma státy *status quo ante bellum*. Šlo ostatně o nejkratší mírovou smlouvu v dějinách, která v jedné větě oznamovala, že se „*ratifikací smlouvy oběma stranami v Bukurešti navrací mezi Srbskem a Bulharskem mír, který byl porušen 14. listopadu 1885 (sic!)*“. Už předtím podepsaly Turecko a Bulharsko dohodu, v níž Porta v zásadě souhlasila se sjednocením Bulharska, a to tak, že bulharský kníže se stane zároveň generálním gubernátorem Východní Rumélie. Toto jeho postavení pak mělo být co pět let obnovováno. Novou úpravu statusu Východní Rumélie schválili signatáři berlínské smlouvy 5. dubna 1886.

Zásah Rakousko-Uherska ve prospěch Srbska a nepřízeň cara vůči bulharskému knížeti Battenbergovi vytvořily také určité napětí mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem, v němž vyvolávaly slavjanofilské kruhy protiněmecké a protirakouské nálady. Protiruské postoje ale sílily i v Německu, nicméně rostoucí napětí ve vztazích mezi Francií přinutilo

kancléře Bismarcka vystupovat vůči Rusku neobyčejně smířlivě a ke stenému postoji nutil i svého podunajského spojence. Třecí plochy „kvůli Balkánu“, který Bismarck, jak jsme viděli výše, i jinak podceňoval a neměl v lásce, byly Německu v té době nejméně potřebné.

Situace v Srbsku a Bulharsku po válce

Válka do budoucna výrazně ovlivnila vztahy mezi oběma zúčastněnými státy, které od té doby již nikdy nebyly vřelé. Porážka také pochopitelně otřásla pozicí krále Milana, který se nakonec v roce 1889 zřekl trůnu ve prospěch svého nezletilého syna Aleksandra a opustil Srbsko. Sice se později do země vrátil a zastával v letech 1894–1900 dokonce funkci vrchního velitele armády, nakonec byl ale přinucen znovu k emigraci (zemřel v roce 1901 ve Vídni). Za nezletilého Milanova syna Aleksandra vykonávala po králově abdikaci do roku 1893 vládu tříčlenná regentská rada.

Ani kníže Alexandr Battemberský se ale dlouho ze svého úspěchu netěšil. Již skutečnost, že ve smlouvě o Východní Rumélii nebyl na carovo výslovné přání osobně jmenován – hovořilo se v ní pouze o „bulharském knížeti“ – dávala tušit, že se nad Alexandrem stahují těžká mračna. Nespokojenost s protiruskou orientací knížete vedla v Bulharsku v srpnu roku 1886 k vojenskému spiknutí s pomocí ruských agentů, po němž následovala detronizace panovníka a jeho vyhoštění ze země. Kníže však měl stále hodně přívrženců nejen v armádě, ale zejména mezi liberálně orientovanými politiky, kteří vycházeli z toho, že jen vděčnost a jazyková či kulturní blízkost Rusku nejsou dostatečné k tomu, aby se Bulharsko muselo těsně vázat k zemi, která, nota bene, vystupovala proti bulharskému sjednocení. Vzápětí tedy přívrženci knížete, vedeni blízkým spolupracovníkem slavného Christa Boteva a v té době předsedou bulharského Národního shromáždění Stefanem Stambolovem, prozatímní vládu metropolity Klimenta (světským jménem Vasila Drumeva, pod nímž byl znám také jako spisovatel a dramatik) svrhli a povolali knížete, který byl spiklenci vysazen na ruský břeh v Besarábii, zpět. Kníže, jehož si ruská vláda přece jenom netroufala násilím zadržet na svém území, se tak přes Halič a Uhry do Bulharska vrátil s velkou slávou. Odpor cara proti jeho návratu však byl takového rázu, že kníže nedlouho poté, co od cara obdržel dopis o tom, že si v žádném případě nepřeje, aby nadále setrval v Bulharsku, jmenoval regentskou radu a tentokrát sám abdikoval. Pomsta neposlušnému knížeti se ale nakonec carovi vymstila. Nedokázal totiž přes velký tlak prosadit na bulharský trůn svého kandidáta. Velké národní shromáždění nejprve zvolilo za knížete dánského prince Valdemara, který ale na carův nátlak tuto poctu odmítl. Car pak nabídl v evropských kruzích nepříliš známého gruzínského knížete Nika Dadianiho. Po složitém vyhledávání nového kandidáta, které rozpoutalo pozoruhodné pnutí v evropské diplomacii, nakonec bulharské Velké národní shromáždění 7. července 1887 zvolilo za bulharského knížete šestadvacetiletého Ferdinanda z dynastie sasko-kobursko-gothajské (která vlastnila také velká panství v Horních Uhrách – na Slovensku – v oblasti Muráňské planiny). Volba ale byla formálním porušením § 3 berlínské smlouvy, podle nějž musely s osobou bulharského knížete souhlasit všechny velmoci. Rusko také ihned vydalo prohlášení, že knížete neuznává, a vyvíjelo tlak na sultána, aby jej jako svého nominálního vazala nepotvrzoval. Sultán tak také neučinil, nicméně Ferdinand měl podporu Rakouska-Uherska, Velké Británie a Itálie, a na trůnu se i přes ruský odbor udržel. Rusku tak po volbě nového bulharského knížete zůstala na Balkáně „věrna“ pouze malá Černá Hora...

Sjednocené Bulharsko bylo zemí o rozsahu asi 95 223 km² s necelými 4 milióny obyvatel, z nichž 15–20 % tvořili Turci a Pomaci, ve Východní Rumélii ale žily i menší ostrůvky Řeků a jiných. Stalo se také útočištěm mnoha emigrantů z Makedonie a Thrákie, z nichž se rekrutovaly radikální živly, hovořící o tom, že sjednocení není úplné a agitující „za osvobození bulharského obyvatelstva v Thrákii a makedonských vilájetech“. Napětí mezi

sjednoceným Bulharskem, jež mělo stejně obyvatel jak Srbsko a Řecko dohromady, a Srbskem a Řeckem tak neustávalo a dávalo Východní otázce nový rozměr.

Otázka makedonská

Jádro tureckého území v jihovýchodní Evropě tvořily vilájety kosovský (skopský), bitolský a soluňský, v jejichž rámci se skrývala „historická“ Makedonie. Dlužno podotknout, že takovýto celek byl víceméně fiktivní, Makedonie nikdy žádné historické hranice neměla, snad s výjimkou starověku, ale i tehdy byly značně proměnlivé (samozřejmě sem nepočítáme Alexandrovu veleříši). O rozloze a „hranicích“ tohoto území existovaly v poslední třetině 19. a na počátku 20. století různé představy. Petrohradské skupina slovanských emigrantů z této oblasti v roce 1913 vytýčila „etnografickou a geografickou Makedonii“ tak, že stanovila její hranici na západě na řece Drinu a na východě až za řekou Mestou (řeky Nestos), na severu pak měla hranice procházet po hřebeni Šar planiny, na jihu zase na řece Bistrici (řeky Aliakmonas), a rozlohu na zhruba 65 000 km². Podle odhadů z roku 1894 mělo žít v soluňském vilájetu 800 tisíc až milion osob, v bitolském 620 000 a ve skopském 640 000 osob. V makedonských vilájetech zaznamenávaly v posledních dekádách 19. století rychlý růst města Soluň měla (cca 150 000 obyvatel), Bitola (43 000), Skopje (35 000), Seres (30 000) a Prilep (25 000).

Statistické údaje o národnostním složení obyvatelstva Makedonie z té doby ovšem nemají prakticky žádný význam. Turecká moc sčítání obyvatelstva prováděla liknavě, a nikdy ne na etnickém základě. Vědomí většiny sultánových poddaných nebylo až do Mladoturecké revoluce v roce 1908 vytvářeno školou ani armádou, což jsou dvě klíčové instituce, díky nimž moderní státy propagovaly a protlačovaly svoji národní identitu. Osmanská říše traktovala své poddané podle toho, kdo je příslušník jakého náboženství a nikoli podle toho, kdo hovoří jakým jazykem. Jakkoli na přelomu 19. a 20. století vrcholil na území makedonských vilájetů vleklý boj mezi bulharskou, řeckou a srbskou propagandou, panovalo ještě v té době v národnostně smíšených oblastech mezi částí obyvatelstva „etnické nevědomí“. Ve vzpomínkách nacionálních aktivistů, ať již bulharských nebo řeckých, je tak zachyceno jejich zděšení nad tím, že vesničané nedokázali odpovědět na otázku, zda jsou Řeci nebo Bulhaři, nad tím, že lingvistické rozdíly mezi natolik vzdálenými jazyky jako jsou řecký a bulharský byly jejich mluvčím naprosto nedůležité (nehledě na tehdy běžnou bilingvnost či vícelingvnost), protože na všechny takové a podobné dotazy odpovídali stejně – my jsme pravoslavní křesťané, vysvětlí nám, co znamená být Řekem nebo Bulharem? Proto také sčítání obyvatelstva ve třech vilájetech, které v sobě zahrnovaly „historickou Makedonii“, jež se uskutečnilo v roce 1905, uvádělo složení tamního nemuslimského obyvatelstva podle tradičních „milétů“, náboženských skupin, jichž bylo tolik, kolik bylo i náboženství, v křesťanském případě církví. Podle tohoto sčítání tedy měl milét řecký 648 962 příslušníků, bulharský 557 734, srbský 167 601 a jiný (židovský, katolický) 77 386 osob.⁹ Být příslušníkem řeckého milétu ovšem neznamenalo být Řekem, ale spadat pod jurisdikci konstantinopolského ekumenického patriarchátu, kam připadali jak Řekové, tak Slované či pravoslavní Albánci nebo Vlaši. Totéž platilo pro příslušníky bulharského milétu, tedy pro ty, co spadali pod jurisdikci bulharského exarchátu (v Makedonii ovládl exarchát postupně episkopáty v Ochridu, Nevrokopu, Bitole, Strumici a Debru), byť zde bychom již mohli předpokládat, že se jednalo z drtivé většiny o Slované, popř. Vlasy. Příslušníci srbského milétu pak spadali pod jurisdikci srbskou metropole v Bělehradě. Srbský milét byl v Makedonii nejmladší, neboť srbskou pravoslavnou autokefální církev zrušil pod nátlakem řeckých fanariotů sultán Mustafa III. v roce 1766 a všechny oblasti obývané v osmanské říši Srby tak znovu připadly pod cařihradský ekumenický patriarchát (podobně jako bulharské

⁹ Podle Stavrijanos, L.: *Balkan*, s. 493.

oblasti do ustavení bulharského exarchátu v roce 1870). V roce 1896 byl nicméně po jednáních srbského konstantinopolského vyslance Stojana Novakoviće s Portou a s konstantinopolským patriarchou na episkopský stolec raško-prizrenské diecéze dosazen srbský metropolita Dionisije (vlastním jménem Damjan Petrović), o rok později se stal administrátorem skopské diecéze archimandrita Firmilijan (vlastním jménem Dimitrije Dražić), pro velký odpor bulharského exarchátu ovšem byl na metropolitu vysvěcen až v roce 1902. Formálně spadaly obě diecéze pod konstantinopolský patriarchát, ale protože byly řízeny srbskými vladyky, mohl vzniknout srbský milét. Metropolie neměly bezprostřední vztah k bělehradské metropolii, jíž udělil cařihradský patriarchát po Berlínském kongresu (v roce 1897) status autokefální církve, byly odtud ale samozřejmě všestranně podporovány (kromě bělehradské metropolie existovala ještě další autokefální srbská metropolie v habsburské monarchii se sídlem ve Sremských Karlovcích, jejíž správci se od roku 1848 honosili čestným titule patriarchy).

Takto pojímané sčítání obyvatelstva tak samozřejmě dávalo možnost různým tlumočením mimořádně pestrého etnického složení Makedonie tak, jak to vyhovovalo jednotlivým propagandám. Důkazem pro toto naše tvrzení jsou i statistiky z posledních dvou desetiletí 19. století popisující národnostní složení obyvatelstva Makedonie: Srbská statistika Spiridona Gončeviče z roku 1889 hovoří o tom, že v Makedonii žije více než 2 milióny Srbů a zhruba 57 tisíc Bulharů. Řecká statistika Konstantinose Nikolaidise ze stejného roku hovoří o tom, že na makedonském území žije více než 650 000 Řeků a kolem 450 000 makedonských Slovanů (bez přesné specifikace jejich národnosti), bulharská statistika z roku 1900 hovoří o tom, že oblast obývá 1 180 000 Bulharů, 228 000 Řeků a 700 Srbů (sic!).¹⁰ Statistiky se totálně rozcházejí i v počtu albánského, tureckého a vlašského obyvatelstva. Shodovaly se pouze v jednom: nejvíce obyvatel Makedonie bylo pravoslavných. Otázkou sporu zůstávala jejich etnická příslušnost... „Neutrální“ údaje petrohradských emigrantů, kteří se neklonili k žádné z propagand, udávaly složení obyvatelstva takto: Slované-Makedonci 65 % všeho obyvatelstva (bez ohledu na to, zdali se hlásí k srbskému či bulharskému etniku), Turci 13 %, Řekové 9 %, Albánci 7 %, Vlaši 3,5 %, Židé 1,5 % a Romové 1 %.¹¹

Každopádně vnitřní vývoj v Makedonii byl po roce 1878 velmi složitý. Porta v oblasti žádné reformy neprovedla, naopak zde v 80. letech dochází k neobyčejnému chaosu. Nepořádek ve vnitřní správě makedonských sandžaků způsobil, že mnoho vesničanů utíkalo za prací do dalekých měst a do ciziny (do vlastního Turecka — do Cařihradu, a hlavně do Bulharska a částečně i do Srbska). Vnitřní neklid v makedonských, ale i thráckých vilájetech zostřovaly náboženské konflikty mezi muslimy a křesťany, ale v důsledku působení národních propagand se vyhrocovaly také nábožensko-národnostní spory i mezi samotnými křesťany. Ve sporech mezi cařihradským ekumenickým patriarchátem, bulharským exarchátem a částečně i srbskými diecézemi přitom nešlo jen o náboženství, ale i o osvětu a školství, které tehdy podléhalo církevním institucím. Skutečnost, že zejména Slované v Makedonii (ale také v jižním pořčí říky Moravy) neměli jasně vyhraněné národní vědomí a snadno se tak mohli stát buďto Bulhary nebo Srby (ba dokonce i Řeky) také vysvětluje, že se oblast stála cílem masivního nátlaku bulharských, řeckých i srbských národních aktivistů, manipulujících s národním vědomím (resp. nevědomím) místního obyvatelstva.

Vzhledem k charakteru makedonských dialektů i většinově bulharskému přesvědčení makedonské slovanské inteligence, i vzhledem k tomu, že většina slovanského obyvatelstva Makedonie od vzniku bulharského exarchátu v roce 1870 spadala pod jeho jurisdikci se zdálo, že Bulharsko mělo v řešení „makedonské otázky“ náskok. Podle bulharských údajů mělo být do roku 1895 v oblasti založeno až 700 bulharských škol, kromě toho také několik gymnázií a učitelský ústav, jež údajně navštěvovalo 30 000 žáků. Kulturní a osvětové pronikání do

¹⁰ Mančev, Krásto: *Istorija na nacionalnija vāpros na Balkanite*. Sofija 2008, s. 174.

¹¹ Kolejka, Josef: ..., s.

Makedonie prosazoval po sjednocení Bulharska především bulharský premiér Stefan Stambolov. Radikálním makedonským emigrantům v Bulharsku i části bulharských vojenských kruhů se ovšem taková politika zdála málo efektivní. Z jejich strany tak docházelo k tlaku na vojenské řešení „makedonské otázky“ – požadovali rozhodnou akci. Stambolov si ale byl vědom slabosti mladého bulharského státu i jeho armády, jež zatím zdaleka nedorostla k vojenským akcím proti mnohonásobně silnější osmanské říši, jako politik také dobře znal nálady velmocí, které se, jak jsme viděli výše, přinejmenším desetiletí po Berlínském kongresu v politice vůči říši shodovaly na zachování *statu quo*. Stambolov si také dobře uvědomoval nepřítelství ruské diplomacie, resp. přímo Alexandra III. jak vůči osobě své, tak vůči knížeti Ferdinandovi. Vedl proto pro Bulharsko přínosnou politiku spolupráce se sultánem, jež navíc přinášela své plody ve formě nejrůznějších ústupků ze strany říše. Nic z toho ale nemohlo přesvědčit radikální makedonské živly o tom, že jeho „proturecká“ politika je jediná správná a také jediná možná, a tak se Stefan Stambolov nakonec stal obětí politického komplotu v srpnu 1894, který jej stál v premiérské křeslo, a nakonec, 15. července 1895, i obětí velmi brutálního atentátu, na jehož následky tento schopný, nicméně ve vnitřní politice bezskrupulózní bulharský politik za tři dny podlehl. Byl to první v nekončící řadě dalších atentátů a vražd, za nimiž v Bulharsku v následujících čtyřiceti letech stáli radikální makedonští emigranti.¹² Pádem Stambolova však pochopitelně osvětové úsilí bulharské vlády nekončí, ve školním roce 1911–1912 tak mělo v Makedonii působit již 1 141 bulharských škol s 1 776 učiteli a 63 869 žáky.¹³ Údaje, jdoucí do jednotek sice nevzbuzují přílišnou důvěru, nicméně vzestup bulharského školství v oblasti byl nepopíratelný.

Jako protiváha úspěšnému bulharskému pronikání do Makedonie byl v roce 1886 v Srbsku založen Spolek svatého Sávy, jenž měl za cíl podporovat srbské národní myšlení, školství a kulturu v oblastech označovaných srbskými národovci jako Staré Srbsko. Tento v té době velmi často používaný termín měl podle různých definic různou geografickou podobu, která se ve své maximalistické verzi zakládala na středověkém rozsahu carství Štěpána Dušana. Staré Srbsko tak v sobě zahrnovalo prakticky celý kosovský vilájet s novopazarským sandžakem, část vilájetu bitolského, zejména jeho bitolský sandžak, ale také serreský sandžak ze soluňského vilájetu. Spolek byl od počátku navázán na srbské ministerstvo osvěty a církevních záležitostí a ministerstvo zahraničí, jeho působení v Makedonii měl usnadnit srbský vyslanec v Konstantinopoli, kam byl proto téhož roku vyslán expert na turecké záležitosti, přední srbský historik, filolog, ale také člen pokrokové strany a bývalý ministr srbské vlády Stojan Novaković (1842–1915). Kromě vládní podpory schvaloval spolku štědré finanční dotace také srbský parlament. Jeho zásluhou tak mělo podle údajů z roku 1895 v kosovském vilájetu působit více než sto srbských škol, jež údajně navštěvovalo kolem 5 000 žáků, počet srbských škol však i poté stoupal a za dalších patnáct let dosáhl více než dvou stovek s téměř 10 000 žáky. Spolek, který ale začal časem provádět až příliš radikální samostatnou politiku se stal nepohodlný srbské vládě národních radikálů (u moci v letech 1891–1892) a v roce 1891 tak byla jeho činnost omezena. Jeho úkol přebírá politicko-osvětový odbor ministerstva zahraničí a na srbské propagandě se tak vlastně nic nezměnilo, mohla se přitom také opřít o činnost srbských konzulátů, které porta umožnila v desetiletí po

---

¹² Vražda Stambolova zároveň otevřela knížeti Ferdinandovi a vůbec Bulharsku cestu k usmíření s Ruskem, a tedy i jeho uznání na bulharském trůnu všemi signatáři berlínské mírové smlouvy. Existují proto i práce, které knížete přímo viní z objednání atentátu, tím spíše, že na ruský trůn nedlouho před tím nastoupil Mikuláš II., který vůči knížeti nechoval nepřekonatelné averze, jako jeho otec. Aby v carovi povzbudil sympatie, ohlásil Ferdinand 2. února, že jeho dvouletý syn Boris přijímá pravoslaví a vyžádal si k tomu carovo požehnání. Ten se pak dokonce stal Borisovým biřmovacím kmotrem...

¹³ Mančev, K.: *Istorija*, s. 137.

Berlínském kongresu Srbsku otevřít v Soluni, Skopji a v Bitole, zatímco Bulharsko jako turecký vazal na takovéto zastoupení pochopitelně nemělo právo.

I řecká propaganda se zpočátku omezovala na podporu škol zřizovaných ekumenickým patriarchátem. Patriarchát, podporovaný z Athén – Řecko sice mělo svoji autokefální církev, nicméně zde se jednalo o „řeckou věc“ – měl v Makedonii dost prostředků a institucí (školství), přes něž působil na část obyvatelstva s tím, že Makedonie je „odedávna řecká!“. V roce 1886 měla řecká propaganda kontrolovat 836 škol s celkovým počtem 45 000 žáků,¹⁴ v polovině 90. let 19. století to již mělo být 1 400 škol s 80 000 žáky, což je nejspíš hodně přehnaný údaj, který nicméně svědčí o tom, že Řecko nelitovalo peněz na to, aby si zajistilo školský vliv v oblasti a tím také působilo k helenizaci místního obyvatelstva. Na školství v oblastech své propagandy v osmanské říši (nejen v Makedonii, ale také v Epiru a Malé Asii) vydávalo království více peněz než na školství v samotném státě.¹⁵

Pokud jde o tajné plány balkánských zemí s Makedonií, daly by se zjednodušeně shrnout tak, že Bulharské knížectví hodlalo nejdříve definitivně potvrdit bulharských charakter většinového slovanského makedonského obyvatelstva, poté vymoci autonomii oblasti a následně ji připojit k Bulharsku tak, jak se to povedlo s Východní Rumélií. Srbsko a Řecko se naopak všemožně snažily bulharským plánům zabránit, proto nepodporovaly úsilí o makedonskou autonomii a naopak navrhovaly rozdělení Makedonie na sféry vlivu, které by pak, v případě rozpadu osmanské říše, byly připojeny k jednotlivým nástupnickým státům.

Aby byla celá záležitost ještě komplikovanější, do sporu kolem Makedonie začalo zasahovat i Rumunsko, jež vystupovalo jako ochránce práv románského obyvatelstva (Cincarů, resp. jak byli místně nazýváni Vlachů, Aromunů či Kucovlachů). V centrech cincarského osídlení tak otevíralo rumunské školy a vedlo rumunskou propagandu. Pravda, Rumunsko, které nesousedilo s Makedonií, nemyslelo na nějaký svůj podíl z tohoto území, nicméně v případě dělení Makedonie hodlalo využít svého „práva“ na ochranu vlašského obyvatelstva k tomu, aby požadovalo územní kompenzaci na účet Bulharska. Celá rumunská věc ale měla zpočátku jiný efekt: vzhledem, k tomu, že rumunská propaganda působila převážně na území, na něž pohlíželo jako na výhradní oblast svého zájmu Řecko (zasahovala totiž i do aromunského osídlení Epiru), neměla rumunská politika zásadní problémy s Bulharskem, ale s Řeckem. V letech 1891–1896 došlo dokonce k přerušení diplomatických styků mezi oběma královstvími.

Vzájemných sporů mezi národními propagandami balkánských států ale využívala i Porta, zejména k tomu, aby oddalovala provedení reformy a pokračovala v dosavadní „správě“. Souběh všech těchto faktorů pak způsobil, že se „*nešťastný kraj tří vilájetů — soluňského, bitolského a kosovského (skopského)*“ stal „*trvalým ohniskem povážlivého vření a drobných srážek, jež tu podněcovala bídná správa turecká.*“¹⁶

Na tuto neschopnost turecké správy a na pokračující bezprávi nemuslimského obyvatelstva v Makedonii a ve východní Thrákii reagovala část inteligence slovanského původu vytvořením tajné revoluční organizace, která byla ustavena 5. listopadu 1893 v Soluni. Tato organizace vešla do historie pod názvem Makedonská revoluční organizace a většinově si kladla za cíl vytvoření makedonské autonomie v rámci osmanské říše.¹⁷ Původně měla bulharskou „pečeť“ a také oficiální bulharská politika počítala, jak jsme již viděli, s tím, že by případné vyhlášení autonomie definitivně potvrdilo bulharský charakter oblasti a stalo

¹⁴ Rossos, Andrew: *Macedonia and the macedonians: A History*. Stafford 2008, s. 75. Citováno podle Melichárek, M.: *Národy juhovýchodnej Európy*, s. 125.

¹⁵ Stavrijanos, L.: *Balkan*, s. 496.

¹⁶ Šusta, J.: *Světová politika III.*, s.

¹⁷ Původními zakladateli organizace byli makedonští intelektuálové Damjan Gruev, Christo Tatarčev, Petar Pop Arsov, Ivan Chadži Nikolov, Christo Batandžiev a Andon Dimitrov. Výrazného rozmachu však organizace dostala teprve přistoupením Goce Delčeva, Georgi Petrova a Jane Sandanskiho.

by se předstupněm jejího sjednocení s Bulharskem. Někteří z osvěcených vůdců VMORO, často zastávající ideologii blízkou či ovlivněnou sociálně-demokratickým myšlením, si ale byli vědomi tohoto, že v oblasti s tak složitou národnostní strukturou, jako je právě Makedonie, by připojení území k Bulharsku nutně vedlo k utlačování jinonárodní složky obyvatelstva. Bulharská nota tak pro ně začala být méně zvučná. Prioritním hlediskem v hutní se stala snaha po autonomii v rámci osmanské říše, jež by zaručovala pro všechny obyvatele Makedonie rovné možnosti. Tomu odpovídalo i heslo „Makedonie Makedoncům“, které organizace využívala navenek. Dovnitř pak působili tradiční heslo „Svoboda nebo smrt“. Organizace velice brzy vytvořila rozsáhlou síť revolučních buněk po celé Makedonii. Zpočátku se koncentrovala zejména na shromažďování zbraní pro přípravu masového povstání, a proto proti osmanské moci vojensky nevystupovala. Její vedení také odmítalo jakékoli vměšování bulharské oficiální politiky do „makedonských záležitostí“. Vůči těmto snahám se vyhranil Vrchní makedonský výbor („vrchovisté“), založený v roce 1895 v Sofii, který jednoznačně usiloval o usměrnění protitureckého odporu jako hnutí jako čistě národně bulharského. „Vrchovisté“, příslušníci bulharského makedonského výboru, ovšem od začátku svého působení vysílali do makedonských oblastí ozbrojené čety, jakkoli výbor Makedonské revoluční organizace „vrchovisty“ upozorňoval, že takové jednání nebude tolerovat.

První velkou akcí sofijského výboru se stal spektakulární vpád několika velkých čet na území východní Makedonie na počátku léta roku 1895. Jeho cílem mělo být vyvolání povstání, které by evropskou veřejnost upozornilo na makedonskou otázku a zejména to, že § 23 a 62 berlínské smlouvy zůstávají stále pouze na papíře. Čety čítaly dohromady několik set mužů, vedeny byly bulharskými důstojníky makedonského původu za pomoci starých makedonských komitských vojvodů. Působily odděleně v různých směrech, a vesměs se vzápětí dostaly do srážek s tureckým nizamem. Největší dojem zanechal útok čety pod vedením Borise Sarafova na městečko Melnik 12. července 1895. Po jeho obsazení učinil v centru Melniku Safarov vystrašeným obyvatelům projev o tom, že jeho akce je počátkem „osvobození“ Makedonie, zanedlouho však s celou četou město opustil a vrátil se zpět do Bulharska. Celá akce byla v podstatě neúspěšná, turecké oddíly část četníků zajaly, celá řada jich také padla. Jakkoli důstojníci v čele čet upozorňovali mužstvo, že v žádném případě nesmí docházet k loupežím a útokům na mírumilovné muslimské obyvatelstvo, staří komitští vojvodové v jejich četách ovšem nedokázali zapřít svoji naučenou přirozenost a k loupežím i útokům tu a tam docházelo, čehož samozřejmě Porta využila ve své propagandě. Sultán sice vydal v dubnu v roce 1896 dekret o zavedení nových zásad v administrativě a soudnictví v evropských vilajetech, ale slibovaná náprava zdaleka neodpovídala obsahu ani byť vágně formulovaného § 23 berlínské smlouvy. Velmoci na celou akci reagovaly, ale ne tak, jak si její organizátoři představovali. Namísto nátlaku na Portu tlačily na bulharskou vládu, aby věnovala pozornost dění na svých hranicích a formování čet a jejich vysílání do Makedonie znemožnila.

Melnické dobrodružství však vyvolalo ještě jednu z bulharského hlediska jistě nechtěnou konotaci: V Řecku založili mladí národovědci důstojníci 12. listopadu 1894 tajnou vojenskou organizaci *Ethniki Etaireia*. Jako svůj hlavní cíl si společnost dala „*probouzení národní hrdosti, obranu zájmů porobeného řeckého obyvatelstva a přípravu na jeho osvobození za každou cenu*“. Později se do organizace zapojili i někteří vlivní řečtí intelektuálové (Georgios Filaretos, Nikolaos Politis, Spiridon Lambors) a vysocí důstojníci. Společnost disponovala velkými finančními prostředky, jež pro svoji činnost získávala od řeckých emigrantů, a velmi brzy začala působit jako jakási stínová vláda s mimořádně velkým vlivem na řeckou politiku. Velkou pozornost pak logicky věnovala také Makedonii – úspěchy bulharské propagandy a oslabení pozic ekumenického patriarchátu totiž vyvolávaly v řecké společnosti velké pobouření. V tisku se objevovaly četné články o tom, jak bulharská propaganda ohrožuje řecké zájmy v Makedonii, mimořádnou pozornost pochopitelně

vyvolalo zejména melnické dobrodružství bulharského makedonského výboru, jakkoli neúspěšné. Vyprovokovalo také *Etaireiu* k protiakci. Ta tak do Makedonie na začátku července 1896 vyslala několik čet. andartů (Αντάρτης), což byli vlastně nástupci známých klefťů z bojů za řeckou svobodu (obdoba komitů či četníků). Šlo přinejmenším o tři sta mužů, vedených zkušenými vojvody aramiských (zbojnických, z tureckého harami) čet z Makedonie a Thesálie. Makedonské obyvatelstvo ovšem na řecké čtyry nehledělo s nadšením (podobně jako na bulharské čtyry v Melniku a okolí) a tak se o pohybu andartů velice brzy dozvěděl bitoljský vali Abdul Kerim, jenž proti nim poslal oddíly tureckého nizamu. Nejdále, kam se jedna z andartských čet dostala, byla oblast Mariova (na jihovýchodě dnešní Severní Makedonie. Podobně jako v melnickém případě tedy „andartská provokace“, jak vešla později akce do historie, neuspěla. Část andartů padla, část byla zajata a zbytky rozbitých čet se vrátily zpět do Řecka. Při soudu v Soluni zajatí andarti prohlašovali, že do Makedonie nešli s cílem bojovat proti sultánské moci, ale proti „Bulharům“. Velmi pravděpodobně měla ale andartská provokace, jak bývá akce také nazývána v historiografii, i jiný úkol: na jaře 1996 totiž začaly velké nepokoje na Krétě, takže cílem vpádu mohla být také snaha odvést pozornost tureckých úřadů od krétských událostí. Podobně jako bulharští komitě u Melniku a v dalších oblastech, kam pronikli, měli také andarti v roce 1896 příkaz nenapadat mírumilovné obyvatelstvo a neloupit (často ovšem s podobným výsledkem jako v bulharském případě). Tyto první závažné ozbrojené akce v Makedonii tedy ještě pro makedonské obyvatelstvo nepředstavovaly vážné nebezpečí. V dalších letech však již čtyry vysílané do Makedonie podobné příkazy neměly.

Ještě před „adartskou provokací“ se v lednu 1896 se uskutečnil v Soluni „kongres“ Makedonské revoluční organizace, na němž se revolucionáři dohodli, že rozšíří svoji činnost také do Thrákie a organizace tak od té doby byla známa jako Vnitřní (nebo tajná?) makedonsko-odrinská revoluční organizace (VMORO). První článek ústavy, již kongres přijal, definoval jako hlavní cíl organizace „*sjednocení sil všech nespokojených se situací v Makedonii a Odrinsku*“ (tedy ve východní Thrákii – pozn. V. Š.) *bez rozdílu národnosti k vybojování plné politické autonomie těchto dvou oblastí*“. Stát se tak mělo „revolucí“, proto po kongresu začala VMORO spěšně organizovat svoji údernou sílu – ozbrojené čtyry, které měly zároveň sloužit k obraně před vpádem jiných čet na území, která VMORO považovala za svou doménu. Hlavním vojenským organizátorem hnutí se stal Goce Delčev. Postupně tak vznikala jakási stínová republika se svými ozbrojenými silami, tajnou poštou i „policí“. Poté co během tzv. Vinické aféry v listopadu 1897 turecké úřady organizaci odhalily, začalo docházet i k bojům čet VMORO s tureckými oddíly. Čety ale rozhodně nepůsobily jako mírumilovné skupiny: vymáhaly na obyvatelích makedonských obcí příspěvky na svou činnost, ať již v penězích, ať již v potravinách či oděvech, očekávaly, že jim vesničané budou poskytovat úkryt i stravu, pro „zrádce“, tedy ty, kterým se jejich činnost nezamlouvala, měly pouze jediný trest – smrt. Turecké pořádkové síly tvrdě trestaly vesnice, které poskytly četám přístřeší, čtyry pak opět vesnice, které jim přístřeší poskytnou nehodlaly. Turecká odplata vyvolávala pomstu „komitů“ a naopak. Celá země se dostávala do bludného kruhu násilí. Nejvíce přitom trpěly ty slovanské vesnice, které stále zůstávaly pod jurisdikcí konstantinopolského patriarchátu. Do souboje mezi „bulharomany“, „grekomany“ a později i „srbomany“, tedy mezi těmi, kdo pracovali na národní propagandě jednotlivých balkánských států, ale také mezi místním obyvatelstvem, které tyto snahy podporovalo, tak vstoupil v podobě VMORO s plnou silou nový prvek. A ozbrojené čtyry začaly hrát v těchto sporech stále větší roli. Jejich brutalita a drastické násilné akce, stejně jako trestné výpravy tureckých oddílů, tak učinily na přelomu 19. a 20. století z Makedonie jedno z nejhorších míst pro život v celé Evropě.

Makedonská problematika ale byla od roku 1895 na čas překryta jinými událostmi, v tu chvíli mnohem aktuálnějšími a zásadnějšími: arménskou otázkou“, „krétskou otázkou“ a

následně i řecko-tureckou válkou. To ovšem neznamená, že by se v Makedonii situace uklidnila.

Arménská otázka

se v 90. letech 19. století stala závažným činitelem Východní otázky. Turečtí Arméni žili především na území tzv. Velké Arménie, tedy šesti vilájetů v povodí horního toku Eufratu a Tigridu (Erzerum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Sivas, Mamuret), a v Kilikii. Kromě tohoto přebývalo kolem 150 000 Arménů také v Konstantinopoli a početná arménská komunita obývala i Smyrnu či Trapezunt. Berlínský kongres ukládal Portě v § 61 provést v oblastech osídlených Armény reformy a zajistit jejich bezpečnost před útoky Kurdů a Čerkesů, o provádění reforem pak měla periodicky zpravovat signatáře berlínské smlouvy. Abdulhamid II. se ovšem k žádným reformám neodhodlal ani náznakem, jakkoli byly zejména anglickou diplomacií často připomínány (na rozdíl o diplomacie ruské – car Alexandr III. měl k arménským požadavkům velké výhrady a říká se, že tento národ zrovna nemiloval). Arméni měli ovšem velkou diasporu i v Evropě a Americe a veřejnost tak byla o problémech jejich komunity v osmanské říši poměrně dobře informována. Bezesporu i v důsledku propagandy Arménů z emigrace (zejména z Anglie, kde měla diaspora celou řadu organizací a působil tam také politický výbor přátel Arménie), ale také z exilových arménských organizací v Ženevě, přestali arménské komunity poskytovat „výpalné“ kurdským milicím, jímž si vykupovali svoji bezpečnost, stěžovali si také na úplatnost místních sandžak begů. Když pak arménské obyvatelstvo pro naprosté finanční vyčerpání odmítlo zaplatit daně, stalo se na podzim roku 1894 v samsunské provincii obětí řádění kurdských milic, které vypálily dvacet pět arménských vesnic a povraždily údajně až deset tisíc Arménů. Tyto události spustily v Evropě vlnu protiturecké kampaně a byly to nakonec právě arménské masakry, které definitivně pohřbily staletou anglickou politiku podpory osmanské říše. Ministerský předseda Robert Cecil markýz ze Salisbury, který se stal znovu předsedou vlády koncem června 1895, se dokonce německému vyslanci svěřoval, že se Anglie v roce 1854 před vypuknutím Krymské války dopustila chyby, když odmítla návrh cara Mikuláše I. na rozdělení Turecka a netajil se také tím, že vláda Benjamina Disraeliho, jíž byl ovšem ministr zahraničí, odmítnutím míru v San Stefanu a tím i zachováním turecké celistvosti vsadila na špatného koně. Stále častěji se klonil k myšlence, že „*chorý muž na Bosporu může být léčen jen smělou chirurgií*“.¹⁸

Ještě před nástupem Salisburyho na premiérský post ovšem zástupci Británie, Ruska a Francie připravili v Londýně návrh na provedení reforem v těch vilájetech, v nichž žili Arméni, a předložili jej 11. května 1895 sultánovi. Ten však návrhy reforem ignoroval, vědom si zejména liknavého ruského přístupu k celé věci a nezkušenosti mladého cara Mikuláše II. (vlády se ujal po předčasné smrti svého otce Alexandra III. 1. listopadu 1894). Ruská diplomacie totiž podezřívala Anglii, že si podporou Arménů zajišťuje vliv v podnoží Kavkazu a měla obavu, aby se po ruskou podpoře Arménů nezopakoval příklad „bulharské nevděčnosti“. Na jednání o tvrdém postupu vůči Turecku se také ukázaly velké neshody mezi Anglií a německou politikou císaře Viléma II. po pádu kancléře Bismarcka. Ani anglická vláda se ovšem na více než demonstraci britské námořní síly před nerozhodla Dardanelami (do Marmarského moře flotila nevplula). Do toho všeho, po klidné demonstraci Arménů v Cařihradě 30. září 1895, přišla další vlna „arménských řeží“, tentokrát v samotném hlavním městě, kde zfanatizované davy masakrovaly obyvatele arménských čtvrtí. Řeže pak ale přerostly také do arménských vilájetů, a všeobecně se má za to, že se sultánovým vědomím a podporou. Na nátlak velmocí pak sice sultán vydal iradé o tom, že v arménských vilájetech budou s okamžitou platností vyhlášeny reformy a že připustí vliv mezinárodní komise na jmenování úředníků ve vilájetech. Podpis na iradé ještě ani neoschl a již začala další vlna

---

¹⁸ Šusta, J.: *Světová politika III*, s. 121.

„řeží“, vyprovokovaná sultánovým „ústupkem“, která se s předcházející nedala vůbec srovnat. Z asijských vilájetů o nich ale přicházely zprávy pouze postupně a neúplně, teprve mnohem později vyšel najevo celý hrůzný obraz toho, co se stalo, neboť oficiální osmanské zdroje pochopitelně počty obětí bagatelizovaly nebo zkreslovaly. Dodnes není zcela zřejmé, kolik Arménů se skutečně stalo obětí masakrů. Nejnižší odhady hovoří o osmdesáti tisících pobitých (podle odhadů britského velvyslance v Konstantinopoli mělo být do začátku prosince 1895 zabito dokonce 100 000 lidí!), k čemuž ovšem nutno připočítat i další desetitisíce, možná statisíce těch, kteří následně zahynuli hladem zimou, nemocemi apod., neboť se neměli kam uchýlit – během masakrů byly totálně vyloupeny jejich zásoby a došlo k vypálení a zničení stovky vesnic, o kláštorech a kostelích nemluvě... Turecký nizam přitom masakrům vůbec nebránil. Šlo bezesporu o nejhorší masakry v oblasti evropského kulturního prostoru v 19.století.

Ne všude však vraždění proběhlo bez odporu: v Zeytunu v tzv. Malé Arménii (v Kilikii, na jihozápadě Malé Asie) v zimě roku 1895 vzali místní Arméni věci do svých rukou a před masakry se ubránili masovým povstáním, při němž dokázali odolat i útokům pravidelné turecké armády, podobně jako v červenci v roku 1896 dokázali Arméni odvrátit spojenými silami masakry u Vanského jezera. Boje v těchto oblastech ustaly teprve na zákrok zprostředkovatelů vyslaných britským a ruským vyslanectvím. Povstalci dostali širokou amnestii a v oblastech povstání byl jmenován křesťanský zástupce místodržícího. Ukázalo se tedy, že pouze násilná odpověď na násilí dokázala místně prosadit oprávněné arménské požadavky, neboť navzdory velkému soucitu evropské veřejnosti s Armény nepodnikla žádná z evropských mocností proti sultánovi a jeho vládě žádné konkrétní kroky.

I proto v srpnu 1896 skupina arménských radikálů z nacionalistického revolučního hnutí Dašnakuthjun, (kromě něj byla arménská inteligence organizována od roku 1887 také v sociálně demokratickém hnutí Hančak, a od roku 1885 také ve straně Armenakan) obsadila ústředí Ottomanské banky v Galatě. Banka byla, jak jsme již zmínili, spravována evropskými věřiteli, takže převzetí banky mělo Evropany znovu upozornit na arménský problém. Revolucionáři požadovali vydání reformních aktů pro arménské vilájety (v žádném ze jmenovaných vilájetů ovšem nežili Arméni ve většině) a propuštění všech zatčených soukmenovců V arménských oblastech mělo podle jejich požadavků působit smíšené křesťansko-muslimské četnictvo a na průběh reforem měl dohlížet evropský komisař. Nakonec, po vyjednávání ruského vyslance a francouzského ředitele banky, „dašnaci“ (jak se členům hnutí zkráceně říkalo) budovu opustili, a byli odvezeni do bezpečí s tím, že evropské velmoci zváží jejich požadavky. A zatímco italská loď odvážela revolucionáře do azylu, rozpoutali v Konstantinopoli provokatéři nový protiarménský pogrom, kterému padlo za obětí ne méně než šest tisíc Arménů! K zastavení krveprolití vedlo teprve vylodění několik set příslušníků britské námořní pěchoty a společný nátlak ruského a anglického vyslance na sultána. V Británii přinutily události tehdy již 86letého bývalého mnohonásobného britského premiéra Williama Gladstona k jeho poslednímu veřejnému projevu v životě (29. září 1897), v němž hovořil o tom, že říše „*nepředvídatelného Turka*“ (sultána Abdulhamida – pozn. V. Š.) „by měla být „*vymazána z mapy světa*“ jako „*hanba civilizace*“ a „*kletba lidstva*“ ...

Gladston už ovšem neměl politický vliv, a tak zůstalo pouze u slov. Vzájemná velmocenská nedůvěra způsobila, že se nic více nestalo.

Tajný carský rada Alexandr Ivanovič Nelidov, tvůrce Sanstefanského míru, tehdy carovi dokonce navrhoval rychlé a nenadálé obsazení Bosporu ruskou flotilou. Byla pro to jistě i mezinárodně politicky vhodná doba, kdy i markýz Salisbury horoval za rozdělení Turecka, ale nerozhodný Mikuláš II. nakonec k akci nedal souhlas. Nikdy před tím ani potom nemělo Rusko k uskutečnění svého staletého snu lepší příležitost... Arménské masakry vzápětí překryla velká řecko-turecká krize, v jejímž řešení se velmocenská role také neukázala jako příliš morální. Historik John Patrick Douglas Balfour Baron Kinross tak hodnotil celé

hrůzyplné období arménských masakrů takto: „*Abdulhamidova nesmiřitelná tvrdohlavost mu přinesla vítězství nad Západem. Ale chladná nelidskost jeho činů mu přinesla věčnou hanbu v očích civilizovaného světa*“¹⁹ Josef Šusta v roce 1927 dodává: „*Arménská otázka tak byla k hanbě zúčastněných velmocí neslavně pohřbena, uštvaný národ nenalezl ochrany a chvěl se před další krutostí příšerného vraha* (myslel jím Abdulhamid II. – pozn. V. Š.)“²⁰

Řecké pretenze

Ačkoli řecká vláda dosáhla za pomoci nátlaku velmocí v roce 1881 zlepšení své hranice na severu, cítila se ve svých zájmech nadále poškozena. Žádná z velmocí ovšem v této době neměla řeckou otázku jako svou prioritu. Sjednocení Bulharska podněcovalo řecké aspirace na Thrákii a Makedonii. Řecko v té době dokonce mobilizovalo, s cílem domoci se vojenským útokem na Turecko alespoň rozšíření v Epiru, nicméně velmocí, s výjimkou Francie, přinutily řeckou vládu premiéra Dilijannise k opuštění této konfrontační linie (dokonce za pomoci blokády země velmocenskou „mírovou“ flotilou). Ta znovu získala na síle, za deset let, když se opět, po kolikáté již, ozvali Řekové na Krétě.

Krétské povstání

Častá povstání na Krétě svědčily o velké touze tamních Řeků po „enosis“, sjednocení s Řeckem. Kořeny tohoto problému sahaly až k válce za řeckou nezávislost ve 20. letech 19. století, kdy Velká Británie ze strategických důvodů připojení Kréty ke vznikajícímu Řeckému království nepřipustila. Krétu do 40. let 19. století ovládal nám již dobře známý egyptský místokrál Mehmed Ali, poté se znovu dostala do sultánovy moci. Situace na Krétě byla dost podobná poměrům v Bosně. Zhruba čtvrtinu obyvatelstva Kréty tvořili příslušníci islámského vyznání, většina z nich ale měla řecký původ. Z jejich prostředí se také rekrutovala vrstva bohatých begů, kteří vlastnili takřka celou rozlohu nejúrodnější půdy v rovinách. Nespokojenost řeckých křesťanů tedy byla živena z několika zdrojů: jednak to byla touha po sjednocení s Řeckem, jednak nepřátelství křesťanské většiny vůči muslimským „odpadlíkům“ a jednak nenávisť vůči muslimským statkářům, díky nimž se křesťanská většina musela spokojit s málo úrodnými pozemky v hornatých oblastech a její bezzemci, jichž také nebylo málo, pak byli nuceni pracovat jako podruzi na statcích bohatých „řeckých“ muslimů. Povstání propuklo v 19. století několik, v roce 1841, 1858 a 1866–1868 (viz *Východní otázka I.*, s 111–112). Po posledním jmenovaném povstání Porta umožnila křesťanskému organickému statutu obyvatelstvu podíl na moci a zmírnila jeho daňové zatížení, a tento status ještě zvýhodnila po Velké východní krizi, kdy se Krétou a její „ústavou“ mj. zabýval § 23 berlínské smlouvy. Přesto v roce 1889 vypukly nové nepokoje, které tentokrát sultán hodlal potrestat tím, že řadu z dřívějších pro křesťany příznivých nařízení zrušil. Již tehdy chtělo ve prospěch řeckých křesťanů intervenovat Řecko, nicméně velmocí, opět s výjimkou Francie, se postavily k válečným náladám v Řecku odmítavě a nedovolily řecké vládě aktivně zasáhnout. Sultánova reakce však ještě více zesílila protiturecké nálady jak na samotném ostrově, tak v Řecku. Na Krétě byl v září 1895 vytvořen „Krétský výbor“ s cílem vymoci si obnovení zrušených privilegií. Poté, co byl z ostrova odvolán křesťanský guvernér Alexandros Karateodoris, nám již známý z berlínského kongresu, a nahrazen muslimským místodržícím, se výbor přejmenoval na „revoluční shromáždění“ a získal zároveň plnou podporu *Etairie*. Jako odpověď na zatýkání jeho členů obklíčily oddíly revolučního shromáždění 1 600 tureckých vojáků v posádkovém městě Vamos nedaleko Chanie. Posádce se sice nakonec podařilo z obklíčení proniknout, nicméně povstalcům v mezidobí začali přijíždět na pomoc dobrovolníci z *Etairie* a zdálo se, že vleklým vojenským srážkám nebude možno zabránit.

¹⁹ *Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*. HarperCollins Publishers Inc., 1977. Citováno podle https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовые_убийства_армян_в_1894—1896_годах#cite_note-Кинросс-9.

²⁰ Šusta, J.: *Světová politika III*, s. 158.

Do situace se v této chvíli zapojily velmoci, a přinutily sultána v červenci 1896 obnovit platnost organického statutu a 25. srpna 1896 pak i přijmout program dalších reforem vypracovaný vyslanci velmocí, podle něhož měla Kréta získat právo na křesťanského guvernéra (vzápětí jim byl jmenován Jiří Berović-paša, srbského původu) na pět let a národní shromáždění s autonomními pravomocemi. V podstatě mělo být postavení Kréty podobné jako Východní Rumélie po Berlínském kongresu. Velmoci zároveň vyslali ke Krétě smíšenou „mírovou“ flotilu, aby zabránili dalšímu rozdmýchávání bojů. Snažily se přitom blokovat jak příliv řeckých dobrovolníků, tak vyloďování tureckých posil. Zdálo se tak, že je krize zažehnána (druhý den poté obsadili, jak jsme viděli již výše, arménští extremisté Osmanskou banku a pozornost „Evropy“ se obrátila jinam). V průběhu ledna 1897 nicméně začalo docházet k novým nepokojům. Místní muslimové podpořeni tureckými vojenskými oddíly dokonce vypálili křesťanské čtvrti Herakleionu, Rethymna a Chanie a do Řecka přicházely neověřené zprávy o masakrech místního obyvatelstva, které pochopitelně vyvolaly obrovské demonstrace. Jako odpověď na tyto události prohlásili 6. února 1897 krétské povstalci sjednocení s Řeckem. Na to vyrazilo na Krétu několik řeckých válečných lodí s řeckým princem Jiřím s cílem ostrov obsadit, ovšem po protestu velmocenských vyslanců se musely stáhnout. Ne tak ale výsadek *Eteirie*, 1 500 mužů posílených jednou dělostřeleckou baterií pod vedením podplukovníka Timoleona Vassose. Byli odhodláni napodobit sicilský úspěch Giuseppa Garibaldiho z roku 1860, který napomohl k sjednocení Itálie. Ostatně, do Řecka v tu chvíli proudily stovky „červených košil“ dobrodružného Giuseppova syna Ricciottiho, kteří se nakonec zúčastnili pozdějších bojů řecko-turecké války. Při příjezdu Vassose a jeho sboru na Krétu 13. února 1887 ovšem již byl ostrov již pod záštitou „velmocí“, z jejichž flotil se na ostrov vylodily „mírové“ jednotky ve snaze zabránit další eskalaci napětí.

Vassosův sbor přistál 24 km západně od města Chania v zálivu Kolymbari, kde jej s radostí vítalo asi pět tisíc Kréťanů. Následujícího dne zahájil Vassos ofenzívu a obsadil klášter Goniás severně od zátoky. Vassos z kláštera zveřejnil „jménem řeckého krále“ své prohlášení ke Kréťanům a sebevědomě oznámil, že ostrov byl osvobozen řeckou armádou. Při tažení Vassose do Chanie se ale před ním objevil italský důstojník jako zástupce pěti evropských admirálů, jejichž flotily kotvily u ostrova, a oznámil mu, že město je pod ochranou „velmocí“. Mezinárodní okupace města prakticky přerušila zásah *Eteirie* na Krétě a „krétská otázka byla touto akcí uvržena do slepého labyrintu diplomacie“ „Admirálská rada“ Vassosovi zakázala provádět v okruhu šesti kilometrů od města nepřátelské akce, řeckým lodím pak zakázala bránit vylodění tureckých vojsk. Vassos měl sice svázané, ale rozhodně nezůstal nečinný. Dne 18. února jeho sbor s podporou osmi tisíc krétských povstalců vzal útokem turecká polní opevnění kolem obce Voukoliés ležící na cestě do Chanie. Následujícího dne se jeho sbor dostal do střetu se čtyřmi tisíci muži tureckého nizamu a vybojoval „slavné vítězství“. Jak se později ukázalo, bylo to jediné jasné vítězství řeckých sborů v celé řecké protiturecké kampani. Turci přišli o 500 zabitých a 107 zajatých mužů a zbytek sboru prchal k hradbám Chanie, kde jej vzaly pod ochranu evropské „mírové“ jednotky. Vítězství Vassosova sboru podpořilo v samotném Řecku politické křídlo, které požadovalo vyhlášení války Osmanské říši. „Pokud jediný sbor získá tak snadno velké vítězství, co se teprve stane, když do boje vstoupí celá armáda?“, psaly nadšeně řecké noviny...

Nedlouho poté došlo k události, která v očích evropské veřejnosti zkompromitovala velmocenskou flotilu provádějící blokádu ostrova. Došlo k ní 24. února 1897, když se 800 krétských povstalců, kteří nespádali pod přímé Vassosovo velení, rozložilo táborem na poloostrově Akrotiri poblíž Chanie. Vzápětí se totiž dostali do palby tureckého polního dělostřelectva a tureckých lodí z přilehlého zálivu Souda. Povstalci, mezi nimiž bojoval i budoucí předseda řecké vlády Eleftherios Venizelos, zahájili proti tureckým pozemním oddílům útok. Obsadili turecké pozice a pronásledovali nizam až k hradbám města. V tu

chvíli začalo spolu s tureckými loděmi útočníky ostřelovat i dělostřelectvo velmocenské flotily. Z evropských lodí bylo na povstalce vystřeleno více než 100 granátů. Ostřelování se zúčastnily německé, ruské, rakouské a 3 britské lodě. Francouzská a italská veřejnost poté s potěšením konstatovala, že jejich lodě se ostřelování neúčastnily, což ale bylo nejspíš způsobeno pouze tím, že se tu chvíli nacházely mimo dostřel, navíc velitelem celé flotily byl italský admirál. Řecké lodě, které kotvily nedaleko od lodí „mocností“, musely na základě vládních nařízení zůstaty nečinné a jejich posádky celou věc jistě s velkou bolestí sledovaly.²¹ Italský tisk nadšený z toho, že se italské lodě této „hanby“ nezúčastnily, vyjádřil zároveň své „znehucení politikou Německa a Ruska, kteří se rozhodli stát krétskými četníky“. Francouzské noviny pak psaly, že „Francie ztratila na Krétě svou hrdost.“ Francouzský ministr zahraničí Gabriel Albert Auguste Hanotaux však upozorňoval, že byť mají Řekové v Evropě velké sympatie, neznamená to, že mohou narušovat světový mír a své mezinárodní závazky...²²

Řecká vláda Vassosův sbor neodvolala, ale neposlala mu ani posily. Admirálové velmocenské flotily poté povstalce vyzvali, aby složili zbraně, dostalo se jim však nelichotivé odpovědi: „*Pohrdáme jak vámi, tak vašimi zbraněmi*“, a pokračovali ve vojenských operacích. Dne 22. února oblehli město Ierapetra na jižní straně ostrova. Tentokrát ovšem proti nim zasáhla italská bitevní loď a přinutila je ustoupit. Postoj evropských velmocí ke krétské otázce vyjádřil přesvědčivě velvyslanec Ruské říše v Paříži: „*Kréta se za současné situace nemůže v žádném případě spojit s Řeckem*“ a byl opakován doslovně v ultimátu evropských mocností řecké vládě z 2. března 1897. Následně 18 března 1897 vyhlásily velmoci námořní blokádu Kréty a 23. března 1897 se na ostrově vylodil další výsadek 3 000 mužů námořní pěchoty. Britové obsadili Heraklion, Rusové Rethymno, Francouzi Sitii, Italové Chanii, Němci záliv Soudu a Rakušané město Kissamos. Vassosův sbor sice zůstal na ostrově, ale byl tímto velmocenským aktem definitivně odsouzen k nečinnosti. Řešení měly velmoci připravené: velká autonomie v rámci osmanské říše...

Podivná válka

Atmosféra, která v Řecku, jehož mezinárodní autorita byla posílena organizací prvních novodobých olympijských her, vládla, ale nepřipouštěla prakticky jinou možnost, než sjednocení... Propaganda *Eteirie* byla zcela jednoznačná a ani premiér Theodoros Dilijannis tyto nálady nechtěl nijak uklidnit, ačkoli bylo zřejmé, že to vyvolá válku, na niž nebylo Řecko příliš připravené. Jeho státní finance se zmítaly v obrovských dlužích po státním bankrotu v roce 1893 za premiéra Charilaa Trikoupise. Stavět se proti válce by ohrozilo jak dynastii, tak vládu. Král Jiří I. navíc spoléhal i na to, že jeho sestra, matka cara Mikuláše II., zasáhne v případě nepříznivého vývoje situace. Premiér vyhlásil i přes protesty velmocí mobilizaci. Aby se něco nepříznivě nezvrtlo, vyslala již 10. dubna *Etairea* do Epiru oddíly andartů podporované italskými dobrovolníky do Epiru, které napadly turecké pohraniční jednotky. Cesta zpět již tak nebyla možná. Za týden je následovaly jednotky regulární armády.

Turecká armáda, reorganizovaná a cvičená německou vojenskou misí, byla na válku každopádně lépe připravena, jakkoli početní převaha Turků byla do značné míry vyvážena potřebou udržet velké síly na jiných místech říše mimo bojiště. Výzbroj obou armád lze označit jako rovnocennou: poměrně dobré dělostřelectvo a víceméně zastaralé pěchotní

²¹ Během ostřelování byl také zničen stožár s řeckou vlajkou na výšině proroka Eliáše. Jeden z povstalců se pak postavil na místo zničeného stožáru a řeckou vlajku držel v rukou. V tu chvíli velitel evropské flotily admirál Felice Napoleone Canevaro nařídil palbu zastavit. Povstalci pak k rukám pěti velmocenských admirálů doručili poselství, v němž stálo, že se rozhodli udržet své pozice a raději se dát rozstřílet evropskou flotilou, než by umožnili „*muslimským hordám znovu vstoupit na svobodné krétské území, aby po tisících opakovali scény masakrů a ničení, jimž jsou podrobeni po tři století...*“

²² Citováno podle Критское восстание (1897–1898).
[https://ru.wikipedia.org/wiki/Критское_восстание_\(1897—1898\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Критское_восстание_(1897—1898))

zbraně. Nedostatky ve vybavení a obecně v zásobování obou armád zapříčinily i pomalý rozvoj válečných operací. Kromě pravidelných jednotek bojovaly na obou stranách několik tisíc dobrovolníků: na turecké se jednalo zejména o oddíly Albánců, na řecké andartové a téměř 1 500 dobrovolníků Ricciotti Garibaldiho. Bojovalo se na dvou frontách – thessalské a epirské, které rozdělovalo pohoří Pindos.

Třicetidenní, nebo také podivná válka byla pro Řecko zdrcující, jakkoli výsledky bojů a počty padlých nehovořily v řecký neprospěch. Každopádně se Řecko nemohlo opřít o žádné spojence. Bulharsko i Srbsko zůstaly neutrální, neboť je Rusko i Rakousko důrazně upozorňovaly, aby se do věci nemíchaly, a také sultán si jejich neutralitu zajišťoval novými ústupky v Makedonii (nové eparchie exarchátu ve Strumici a Debru a konzulát v Bitole pro Bulharsko, obsazení skopské metropole zmiňovaným již archimandritou Firmilijanem, možnost otevírání srbských škol ve viláetu bitolském a soluňském pro Srbsko). Nelze přitom říci, že by se mezi sebou balkánské státy nepokoušely dohodnout a vytvořit spojenectví podobné tomu, jaké vznikalo v době panování knížete Michala Obrenoviće. Řecký premiér Charilaos Trikoupis v létě roku 1891 navštívil Sofii a Bělehrad, v dubnu 1896 bulharský kníže Ferdinand poctil svojí návštěvou Bělehrad a nedlouho poté byl mladičský srbský král Aleksandr hostem v Athénách. V květnu téhož roku pak navštívil Bělehrad černohorský kníže Nikola, v únoru 1897 došlo v Sofii k podpisu bulharsko-srbské smlouvy, k níž se připojila i Černá Hora. Veškeré pokusy zásadněji definovat spolupráci na Balkáně však znemožňovaly různé pohledy na další osud Makedonie, i na její případné rozdělení. Celé srbsko-bulharsko-černohorská smlouva se tak omezila pouze na konstatování, že si signatářské země nebudou překážet při uskutečňování svých národních, náboženských a osvětových zájmů v evropské části osmanské říše...

Po počátečním úspěšném průniku na turecké území ale řecká armáda víceméně stále ustupovala, až to bylo podezřelé jak italským dobrovolníkům, tak samotnému tureckému velení. Německý instruktor turecké armády Wilhelm Leopold Colmar von der Goltz (známý v říši spíše jako Goltz paša) nazval válku „tragickou operetou“, ve své zprávě o válce pak turecký generální štáb dokonce hovořil o odvaze řeckých vojsk, ale zároveň psal, že „*Řekové v podstatě neprojevíli úmysl skutečně bojovat*“ (de ne pas combattre sérieusement) a celou záležitost nazval „*simulací války*“ (simulacre de guerre). Svou zprávu zakončil generální štáb tvrzením, že podle něj mělo vrchní řecké vojenské velení mělo rozkaz krok za krokem ustupovat, aniž by to ohrozilo životy jejich vojáků.²³ Ostatně i vojenské ztráty napovídají mnohé: turecká armáda ztratila 999 padlých a 2 064 raněných, řecká 832 padlých a 2 447 raněných. Řecká vrchní velení nevyužilo ani vítězství největšího hrdiny této války, plukovníka Konstantinose Smolenskiho (s aromunským původem, jeho rod pocházel z Moskopolje) v bitvě u Velestina, ani skutečnosti, že největší bitva řecko-turecké válečné scény u Domokosu (na řecké straně zde bojoval v čele svých dobrovolníků i sám Ricciotti Garibaldi a k armádě se přidala i Vassosova jednotka, kterou v mezidobí vláda z Kréty stáhla) skončila vlastně nerozhodně, a zastavilo ústup řecké armády příznačně až u Thermopyl, nedaleko Athén. Zde vstoupilo 17. května v platnost příměří, které svým zásahem zprostředkoval car Mikuláš II. Dodnes není zcela jasné, co stálo za touto podivnou strategií řecké armády. Příměří následovala mírová smlouvou 4. prosince. Turecko požadovalo předání celé Thesálie a 10 miliónů tureckých lir jako válečnou reparaci, nakonec, po nátlaku velmocí, si v Thesálii ponechalo si pouze několik strategických opevnění a jednu vesnici při hranicích s Makedonií (celkově kolem 350 km²) a válečné reparace byly sníženy na přijatelnou cenu čtyř miliónů tureckých lir a náhradu za škody způsobené na území válečné scény muslimskému obyvatelstvu. Mírová smlouva ovšem také zavázala řeckou vládu k přijetí mezinárodní komise pro správu řeckých financí.

---

²³ Tamtéž.

Celá krétská záležitost však měla ještě svou diplomatickou i krvavou dohru. Ke konci roku 1897 se totiž sultán rozhodl poslat na ostrov 5 000 mužů jako posily, proti čemuž sice velmoci protestovaly, ale čemuž nakonec nedokázaly zabránit. Tato situace pak přispěla k nejistotě pravoslavných Kréťanů. Jen mezi srpnem 1897 a únorem 1898 tak pouze z Rethymna uprchlo 1 500 lidí...

Na konci roku 1897 navrhla ruská diplomacie, zřejmě na nátlak „carevny matky“, jako nového guvernéra Kréty řeckého prince Jiřího. Návrh získal podporu Velké Británie a ani na francouzské straně nenarazil na odpor. Německo a Rakousko však tuto možnost odmítly. Nakonec se Německo dobrovolně z krétských záležitostí vyvázalo, s tím, že se k volbě Jiřího za guvernéra nebude stavět nepříznivě, ale ani ji neschválí. V dubnu příkladu svého mocného spojence následovalo Rakousko. Díky tomu pak mohla 1. července 1898 správní rada admirálů spojenecké flotily udělit krétskému shromáždění pravomoc zvolit pětičlenný výkonný výbor (vlastně vládu) do jehož čela se postavil Elefthérios Venizelos. Za sídlo vlády byla zvolena Chalepa na okraji Chanie. V září 1898 ale propukly v Chanii nové nepokoje, při nichž došlo k zabití čtrnácti Britů a 500 Kréťanů. Následovalo ultimátum Velké Británie a čtyř dalších mocností, požadující do měsíce odchod tureckých jednotek, jemuž se sultán neodvážil vzdorovat. Koncem listopadu 1899 zástupci Francie, Itálie, Velké Británie a Ruska navrhli v Aténách řeckému králi jmenování jeho syna Jiřího za krétského vysokého komisaře. Jmenování bylo omezeno třemi roky, během nichž musí princ ostrov uklidnit a zabezpečit fungování jeho správy. Suverenita sultána nad ostrovem sice měla zůstat nedotčena, nicméně prakticky spočívala pouze v tom, že nad několika krétskými pevnostmi vlály turecké vlajky. Každá ze čtyř velmocí se také zavázala poskytnout novému vysokému komisaři půjčku ve výši jednoho milionu franků k provedení jeho úkolu. Princ Jiří přijel na Krétu 9. prosince...

Povstání sice skončilo bez dosažení sjednocení s Řeckem, ale pro pravoslavné obyvatelstvo na Krétě nakonec velmi příznivě. Paradox celé války nakonec spočíval v tom, že navzdory porážce Řecka krétské obyvatelé téměř dosáhli toho, po čem toužili. Z hlediska mezinárodního práva to bylo vůči vítěznému Turecku velmi absurdní řešení, ale koncert velmocí byl tentokrát naladěn protiturecky. Důležitá pro budoucnost byla i skutečnost, že k sobě během krétské krize našly cestu Rusko a Velká Británie. Pouze Řecko se po prohrané válce dostalo do hluboké vnitřní politické a ekonomické krize, která se protáhla na celé další desetiletí.

Osmanská říše na konci 19. století a velmoci

Vítězstvím nad Řeckem na jaře 1897 překonal sultán krizi z let 1894–1897. Sice s naprostou ztrátou morálního kreditu před evropskou veřejností, který ovšem ani před tím nebyl k chlubení a se ztrátou vlivu na Krétě, ale s malým územním rozšířením v Thesálii a bez nutnosti zásadním způsobem řešit arménskou otázku.

Sultána mohla uklidnit také dohoda Ruska a Rakousko-Uherska z dubna 1897. Po návštěvě Františka Josefa I. v Petrohradu koncem dubna 1897 se totiž obě velmoci, pro něž byl Balkán zásadním politickým kolbištěm, dohodly na tom, že je pro ně i nadále důležité zachovat „berlínský“ *status quo*, s tím, že pro sebe nebudou hledat žádné výboje, ale že je také nedopustí ve prospěch jiných velmocí. Znovu v dohodě zdůraznily, že o úžinách může rozhodovat pouze mezinárodní velmocenská komise, a také podmínku, která znemožňovala úžinami do Černého moře proplouvat cizím válečným lodím. V případě, že by nebylo možno z nějakého nenadálého důvodu *status quo* udržet, zavazovalo se Rusko, že nebude habsburské monarchii činit zásadních překážek pro případnou anexi Bosny a Hercegoviny. Zbytek evropského tureckého panství by měl být v takovém případě rozdělen mezi balkánské státy, přičemž by se sice měl brát ohled na „přirozené i historické“ nároky jednotlivých nástupnických států osmanské říše, ale také na to, aby mezi nimi zůstala zachována rovnováha. Dohoda dokonce připouštěla možnost vzniku malého albánského státu.

Ekonomická situace osmanské říše se po řecko-turecké válce nijak zásadně nezměnila. Ačkoli v závěru 19. století a na začátku 20. století vzrůstalo v Turecku pěstování např. technických plodin a v souvislosti s tím se rozvíjel zemědělský průmysl, ačkoli pokračovala stavba železnic, zvyšovala se těžba uhlí, nabýval na intenzitě zahraniční obchod a v závislosti na něm vzrůstaly pobřežní přístavní města, a ačkoli v důsledku tohoto řekněme kapitalistického rozvoje docházelo ke změnám ve složení společnosti, neměly tyto změny takřka žádný vliv na politickomocenskou strukturu země a státu. Podnikatelská vrstva totiž Turecku nenabyla takové postavení, kterému se těšila ve střední a v západní Evropě nebo v Rusku. Nejvlivnější podnikatelská složka turecké společnosti, spojená se zahraničním obchodem nebo na něm závislá, totiž byla tvořena příslušníky netureckých národností: Řeky, Armény, Židy, a v neposlední řadě i Bulhary či Srby, a nejinak tomu bylo i u podnikatelů odkázaných na vnitřní trh. Ti sice byli více či méně loajálními občany říše, ovšem jen stěží se z jejich řad mohla rekrutovat turecká měšťansko-podnikatelská společnost, která by měla důsledně vlastní zájmy protikladné zájmům velkostatkářů, na nichž zejména spočíval politický systém země a dvorní kamarily.

Určité zrychlení kapitalismu v Turecku v období do konce 19. století nenapomáhalo dalšímu růstu domácího průmyslu a zemědělství také proto, že velká část zisků proudila do zahraničních společností (viděli jsme výše že turecký bankovní kapitál byl ovládán zvenčí) a že vůbec celá finanční správa státu byla vlastně v rukou cizinců. Osmanská říše byla v 90. letech především „anglickým trhem“: na zahraničním obchodu Turecka v polovině 90. let se Velká Británie podílela 43 procenty, hned za ní ale následovalo Německo s 22–23%. A německá účast, nejvýrazněji patrná ve zbrojním průmyslu a reformách armády, se nadále zvyšovala: německý kapitál – Deutsche Bank s několika dalšími bankovními domy – založil již v roce 1888 Společnost anatolských drah (Anatolische Eisenbahngesellschaft – Société du Chemin de fer Ottoman d'Anatolie) s hlavním cílem postavit tzv. „bagdadskou dráhu“ a zajistit si tak jednak Turecko jako spojení proti Rusku a popřípadě i proti Anglii, jednak možnost obejít Suezský průplav a Rudé moře, které byly pod britskou kontrolou (železnice měla z Bagdádu dále pokračovat do Basry a získat tak možnost přímého napojení na Perský záliv).²⁴ Tomuto cíli sloužila i návštěva císaře Viléma II. v Turecku v říjnu 1898. Německý císař vystoupil v Damašku jako přítel sultána a „300 miliónů muslimů“. Stavba bagdadské dráhy a podmínky v maloasijském vnitrozemí se však ukázaly tvrdým oříškem i pro Německo. Nejprve se stavěla železnice ve vlastní Anatolii (mj. do Ankary), do první světové války byla trať dokončena pouze do Konye (spojení Istanbulu s Bagdádem se uskutečnilo až v roce 1940!). Stavba bagdadské dráhy vyvolala odpor také ve Velké Británii: Britští strategové přitom vypočítali, že nejvýhodnější spojení bagdadské dráhy s Perským zálivem je u přístavu Kuvajt, a proto uzavřeli s kuvajtským šejkem tajnou dohodu proti Turecku.

Britské soupeření s Německem na Blízkém východě neohrožovalo sultánovo postavení, zato posilovalo vztahy mezi Anglií a Ruskem, a dávalo tak postupně vzniknout spojenectví, které nakonec vyústilo v roce 1907 ve slavné Trojdohodě.²⁵ Konflikt s Kuvajtem

---

²⁴ Projev ředitele a mluvčího banky Georga Siemense v německém Reichstagu u příležitosti debaty o bezprostředním podpisu dohody o přátelství, obchodu a přepravě s Osmanskou říší v roce 1890 ovšem pochopitelně politické cíle nezmiňoval: „*Podpisem smlouvy si Německá říše získá velké sympatie v Orientu. [...] Německá říše a náš německý národ ale nemají v Orientu co dobývat a co si přát; máme jen jeden zájem, a to na stabilizaci tamní situace...*“

²⁵ Anglická politika „skvělé izolace“ (Splendid isolation), prosazovaná zejména konzervativní vládou Benjamina Disraeliho a částečně i markýze ze Salisburys tak dostávala zásadní trhliny. Tato politika spočívala v nevázáni se Británie ve spojenectví s jinými mocnostmi a nezasahování do jejich vzájemných sporů především na evropském kontinentu a soustředění se na vlastní problémy. Británie se skutečně neúčastnila systému koalic utvářených ostatními evropskými velmocemi a místo toho se plně věnovala rozvoji svého zámořského impéria. Zároveň však svou silou udržovala celý systém mocenské rovnováhy v chodu a bránila jiným velmocem v dosažení dominance a ohrožení jejího impéria. Problémem se ukázalo až sjednocené a silící Německo. Období britské

v srpnu-září 1901 byl spíše lokální záležitostí. A sultánovi neuškodilo ani rusko-německé soupeření: Rusko bylo Němcům slabým soupeřem ve financích. Rusko se však cítilo popuzeno záměry turecké vlády stavět železnici směrem ke Kavkazu. Ruská diplomacie si proto vynutila od Porty v březnu 1900 prohlášení, že v případě stavby železničních tratí v Malé Asii v pásmu přiléhajícím k Černému moři, pokud tuto stavbu nebude provádět turecká vláda sama, udělí koncese Rusku. Turecko si však bylo jisto: vidělo, že Rusko je zaměstnáno na Dálném východě ve sporu s Japonskem o vliv v Mandžusku a Koreji a neobávalo se z jeho strany žádného nepříjemného překvapení

Nebezpečným se mohlo jevit Portě sblížení Bulharska s Ruskem. Bulharsko se totiž nevzdávalo nároků na Makedonii, naopak právě v letech 1898—1902 zesilovalo svou agitaci v makedonských vilajetech. Nicméně spojenectví Bulharska a Ruska, vyjádřené vojenskou konvencí v roce 1902, se nakonec týkalo jen Rakouska nebo Rumunska: ruská vláda si vyhrazovala, že smlouva „nemůže být namířena proti Turecku“.

Postavení Turecka, či přesněji řečeno Porty a osobně sultánovo bylo tedy po roce 1897 z mezinárodního hlediska dost pevné a bezpečné. Abdulhamid II. hodlal s pomocí německého kapitálu a jeho vojenských instruktorů upevnit svůj otrávený trůn jak proti pokračujícímu nacionálnímu hnutí v Makedonii nebo i proti Arménům a Arabům, tak i proti opozici z řad samých Turků. Po vítězství nad Řeckem přijal sultán dokonce titul „ghazi“ – vítězný – jakkoli vítězství nad slabším byt' sebevědomým a „drzým“ nepřítelem slávu titulu, jímž se pyšnil např. Mehmed Dobyvatel či Sulejman Nádherný, výrazně degradovalo. Pochybnosti o dalším možném setrvání Abdulhamida na sultánském trůnu ale byly odstraněny. Historik Josef Šusta ve své *Světové politice* později napsal, že se „*Pochybnosti, udrží-li se Abdul Hamid vůbec na trůnu, které arménské zmatky byly obecně vzbudily, ustupují zároveň do pozadí a lstivý ukrutník z Yldiz-kiosku upevňoval se v přesvědčení, že soustava jeho palácové despotie je přece jedině správný způsob vlády.*“²⁶. Životnost „hamidiovského“ režimu tak byla prodloužena o dalších deset let.

---

izolace definitivně skončilo uzavřením britsko-japonského spojenectví v roce 1902. To ovšem ještě konflikt s Ruskem neřešilo, naopak rozvázalo Japonsku ruce pro případ války s Ruskem, k níž také za dva roky poté došlo. Také tradiční spory mezi Británií a Francií, eskalující ještě v krizi na horním Nilu (1898), se podařilo vyřešit vymezením sfér vlivu v koloniích a zejména hranic v Africe a byly završeny 8. dubna 1904 spojeneckou smlouvou, nazývanou „Srdečná dohoda“ (*Entente cordiale*). Následně se podařilo Británii a Rusku vyřešit konflikt ve Střední Asii (Afghánistán) a zejména v otázkách úžin, jak ještě uvidíme ve třetím díle naší učebnice. Smlouvou z 31. srpna 1907 mezi Ruskem a Británií byl v podstatě dotvořen spojenecký blok Trojdohody. Tradiční rusko-britské nepřátelství z 19. století, jež vyústilo v Krymskou válku a britský tlak na anulaci Sanstefanského míru, tak bylo definitivně zapomenuto.

²⁶ Šusta, J.: *Světová politika III*, s. 184.

